

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІСОТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут екологічної економіки і менеджменту

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

Кафедра екології

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

УДК 911.3: 504.06

Пояснювальна записка

до дипломної роботи

магістр

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему: **ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ТУРИСТИЧНО-РЕСУРСНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Виконав: студент VI курсу, групи ЕКЗ-61М
напряму підготовки (спеціальності)

101- екологія

(шифр і назва напряму підготовки, спеціальності)

Курах А. В.

(прізвище та ініціали)

Керівник: к.с.-г.н., доц. Лук'янчук Н. Г.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: доц. Шукель І. В.

(прізвище та ініціали)

м. Львів – 2024 рік

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІСОТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут екологічної економіки і менеджменту

Кафедра екології

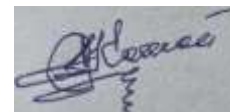
Освітньо-кваліфікаційний рівень магістр

Напрямок підготовки 10 – Природничі науки

(шифр і назва)

Спеціальність 101– Екологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри екології

д.с.-г.н., проф. Копій Л. І.

“ 14 ” 12 2023 року

З А В Д А Н Н Я НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Кураха Арсену Васильовичу

1. Тема роботи **«Екологічна оцінка туристично-ресурсного потенціалу прикордонних територій Закарпатської області»**
керівник роботи: к.с.-г.н., доцент Лук'янчук Неля Георгіївна
затверджені наказом університету від “ 14 ” грудня 2023 року № С-723.
2. Строк подання здобувачем вищої освіти роботи «10» «01» 2024 р.
3. Вихідні дані до роботи 1. Довідкова та спеціальна література; 2. Матеріали польових досліджень.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
_Вступ 1. Огляд літературних джерел за темою магістерської роботи;
2. Природно–кліматичні умови території Карпатського регіону; 3. Загальна екологічна характеристика території Закарпаття; 4. Оцінка рівня розвитку рекреаційного потенціалу регіону; 5. Проблеми туристичної галузі Закарпаття та шляхи їх вирішення; 6. Висновки; 7. Список використаних джерел.
5. Перелік графічного матеріалу схеми, рисунки, графіки, діаграми за темою та об'єктом дослідження, презентація у PowerPoint
6. Дата видачі завдання: « 04 » « 09 » 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Опрацювання літературних джерел за темою дипломної роботи	04.09.23- 25.09.23	«виконано»
2	Вивчення природно-кліматичних умов території	26.09.23- 10.10.23	«виконано»
3	Загальна екологічна характеристика території Закарпаття	11.10.23- 30.10.23	«виконано»
4	Оцінка рівня розвитку рекреаційного потенціалу регіону	01.11.23- 20.11.23	«виконано»
5	Визначення шляхів вирішення проблем туристичної галузі Закарпаття	21.11.23- 05.12.23	«виконано»
6	Розробка пропозицій згідно проведених досліджень	06.12.23- 15.12.23	«виконано»
7	Підготовка висновків	16.12.23- 25.12.23	«виконано»
8	Оформлення пояснювальної записки до магістерської роботи та графічних матеріалів презентації	26.12.23- 05.01.24	«виконано»

Студент _____ Курах А.В.

Керівник роботи _____ Лук'янчук Н.Г.

УДК 911.3: 504.06

Курах, А. В. Екологічна оцінка туристично-ресурсного потенціалу прикордонних територій Закарпатської області»: кваліфікаційна робота магістра: 101 Екологія / Арсен Васильович Курах; наук. керівник: Неля Георгіївна Лук'янчук; НЛТУ України. – Львів, 2024. – 78 с.

Табл. 5, рис. 7, бібліогр. 90 назва

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано сучасні різновиди туризму. Дано загальну характеристику розвитку та проблеми туристичної галузі Закарпатської області. Досліджено туристичні ресурси регіону як необхідні компоненти туристично-ресурсного потенціалу. Запропоновано використання бальної оцінки для визначення рекреаційного потенціалу територій. Висвітлено сутність проблем і перспектив розвитку рекреаційно-туристичної сфери Закарпаття. Визначено перспективи раціонального використання туристично-ресурсного потенціалу області.

Ключові слова: Карпатський регіон, туристичні ресурси, потенціал території, бальна оцінка

UDC 911.3: 504.06

Kurakh A. V. Ecological assessment of the tourist resource potential of the border areas of the Transcarpathian region: qualification thesis master's degree: 101 Ecology/ Arsen Vasylyovych Kurakh; of science Director: Nelya Georgiivna Lukuanchuk; Ukrainian National Forestry University. – Lviv, 2024. – 78 p.

Table 5, fig. 7, bibliogr. 90 names

ABSTRACT

Modern types of tourism are analyzed. A general description of the development and problems of the tourism industry of the Transcarpathian region is given. The tourist resources of the region are studied as necessary components of the tourist resource potential. It is proposed to use point evaluation to determine the recreational potential of territories. The essence of the problems and prospects for the development of the recreational and tourist sphere of Transcarpathia is highlighted. Prospects for rational use of the region's tourism resource potential have been determined.

Keywords: Carpathian region, tourist resources, potential of the territory, point assessment

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ ЗА ТЕМОЮ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ.....	9
1.1. Поняття та визначення видів туризму.....	9
1.2. Особливості структурних елементів туристично-ресурсного потенціалу Закарпатської області.....	11
1.3. Міжнародний туризм в Україні.....	13
1.4. Проблемні питання розвитку туристично-рекреаційної галузі.....	18
РОЗДІЛ II. ПРИРОДНО–КЛІМАТИЧНІ УМОВИ ТЕРИТОРІЇ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ.....	22
2.1. Особливості географічного положення Закарпаття.....	22
2.2. Рельєф.....	25
2.3. Кліматичні особливості.....	26
2.4. Гідрологічні особливості Закарпаття.....	27
2.5. Природні ландшафти.....	29
2.6. Культурна спадщина Закарпаття.....	31
РОЗДІЛ III. ЗАГАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ.....	34
3.1. Стан атмосферного повітря.....	34
3.2. Стан водних ресурсів.....	36
3.3. Мінерально-сировинний потенціал.....	38
3.4. Структура утворення та накопичення відходів.....	40
3.5. Природно–заповідний фонд Закарпаття.....	42
РОЗДІЛ IV. ОЦІНКА РІВНЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ.....	47
4.1. Методики визначення рекреаційного потенціалу.....	47
4.2. Результати визначення рівня рекреаційного потенціалу	50
РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЗАКАРПАТТЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	52
5.1. Рекреаційно–туристичний потенціал дестинацій Закарпаття.....	52
5.2. Проект «Ужгород – Полонина Руна» як основа розвитку туристично- рекреаційного комплексу Закарпаття.....	58
5.3. Загальні перспективи підвищення ефективності рекреаційно- туристичних дестинацій Закарпаття у прикордонних районах.....	62
ВИСНОВКИ.....	67
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.....	68
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Рекреація і туризм належить до найстаріших видів економічної діяльності, адже потреба в лікуванні та оздоровленні, традиціями та визначними місцевостями інших народів закладена в генетичних особливостях людини. В світлі широкого впровадження міжнародної концепції сталого розвитку, яка була прийнята ще в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро в ході конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, роль екологічно сталого туризму стає все більш значущою. Згідно з визначенням СOT та Всесвітньої Ради з туризму і подорожей (WTTC), «сталий туризм відповідає потребам як туристів, які відвідують туристичні центри, так і населення останніх; крім того, він передбачає забезпечення та оптимізацію перспектив майбутнього розвитку. Ресурси використовують таким чином, щоб задовольнити економічні, соціальні та естетичні потреби, але при цьому зберегти культурну унікальність, найважливіші екологічні особливості, різноманіття біологічних видів та життєво важливі системи». Це є актуальним та перспективним з точки зору розвитку в Україні туризму у післявоєнний час.

Рекреаційно-туристичний бізнес здавна поширений на Закарпатті. Унікальне прикордонне географічне розташування та багатий природно й етнокультурно-ресурсний потенціал забезпечили області визнання як найбільш перспективної рекреаційної зони Європи з можливістю цілорічного (позасезонного) обслуговування туристів. Такі сприятливі природні умови дають змогу розвивати різні види туризму (гірський, зелений, водний річковий, плавання на байдарках, оздоровчий, бальнеологічний та ін). Сьогодні туристично-рекреаційна галузь є пріоритетним напрямком розвитку економіки області. Мальовничі ландшафти, природні об'єкти, багаті культурні, історичні, етнічні традиції, широка мережа туристично-рекреаційних та санаторно-лікувальних закладів дають можливість розвивати різні види туристичної діяльності. Зростає зацікавленість іноземних туристів

у відвідинах регіону. До початку конфлікту на сході України на території держави існували три популярні цільові території міжнародного та внутрішнього туризму: півострів Крим, Карпати та Закарпаття, а також м. Київ. На сьогоднішній день ця ситуація значною мірою змінилася: останніми роками іноземні туристи повністю ігнорують Україну, або приїжджають до нас у незначних кількостях, та надають перевагу санаторіям Карпат й оздоровчим комплексам Закарпаття.

Цей аспект спонукає багатьох задуматися не тільки над позитивними якостями, якими володіє область щодо наявних туристичних ресурсів, а й звернути особливу увагу на проблеми та кризи, які виникають або можуть виникнути в результаті їх нераціонального використання. Тема туристично-ресурсного потенціалу Закарпатської області є досить актуальною у наш час, адже після закінчення військової агресії росії в Україну буде потреба у наповненні бюджету нашої країни. Саме тому туристична сфера, яка включає багатий природно-ресурсний потенціал, є невід'ємною частиною економічного розвитку краю і України в цілому. Особливість джерел формування та ресурсного забезпечення туристичного продукту обумовили появу таких специфічних об'єктів пропозиції, як дестинація – місця (місцевості), привабливі для туристів як готовий туристичний продукт (туристські центри і напрями, конкретні міста і села тощо), природні та антропогенні ресурси, засоби розміщення, заклади харчування, заклади розваг тощо.

Мета і завдання роботи. Метою магістерської роботи було дослідити туристично-ресурсний потенціал Закарпатської області, його структуру, проблеми і перспективи використання у прикордонних територіях.

Для досягнення цієї мети слід було виконати такі завдання:

- проаналізувати сучасні різновиди туризму;
- дати загальну характеристику розвитку та проблеми туристичної галузі Закарпатської області;

- дослідити DESTИНАЦІЇ РЕГІОНУ як необхідні компоненти туристично-ресурсного потенціалу;
- запропонувати використання бальної оцінки для визначення рекреаційного потенціалу територій.
- висвітлити сутність проблем і перспектив розвитку DESTИНАЦІЙ прикордонних територій Закарпаття.
- визначити перспективи раціонального використання туристично-ресурсного потенціалу області.

Матеріали й методи. Під час дослідження використано метод логічного узагальнення, аналіз і синтез для визначення структурних елементів туристично-рекреаційного потенціалу Закарпатської області, картографічний, порівняльно-географічний метод, класифікації та типізації, системний (системний підхід), прогнозування та узагальнення.

Перелік публікацій автора за темою дослідження. За матеріалами виконаних досліджень було опубліковано магістрантом тези: *Курах Арсен Васильович. Аналіз рекреаційно-туристичного потенціалу DESTИНАЦІЙ Закарпаття.* – Матеріали 75-ої науково-практичної конференції студентів, аспірантів та слухачів Малої лісової академії НЛТУ України. – Львів: Видавництво НЛТУ України, 2023. – С. 125-127.

Практичне значення одержаних результатів. Проведений аналіз та подана характеристика має практичне значення для аналізу теоретико-методологічної оцінки туристично-ресурсного потенціалу Закарпатської області. На конкретному прикладі розроблено і запропоновано карту туристично-рекреаційних DESTИНАЦІЙ Закарпатської області.

Структура та обсяг роботи. Загальний обсяг роботи становить 78 сторінок. Цифровий матеріал відображений у 5 таблицях, графічний матеріал зображений на 7 рисунках. Літературний огляд налічує 90 джерел. Додатки вміщують матеріал на 12 сторінках.

РОЗДІЛ І

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ ЗА ТЕМОЮ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

1.1. Поняття та визначення видів туризму

На сьогоднішній день існує багато підходів щодо класифікації туризму. Згідно до Закону України «Про туризм» (стаття 4) туризм класифікується за організаційними формами та видами [1]. Залежно від мети подорожі туризм поділяють на такі види: спортивний; пізнавальний (екскурсійний), діловий, любительський (мисливський, рибальський), релігійний, рекреаційний, реабілітаційний, професійно-прикладний, учбовий, краєзнавчий, пригодницький, експедиційний, комерційний, комбінований, культурно-освітній, лікувально-оздоровчий, екологічний (зелений) (рис. 1.1).

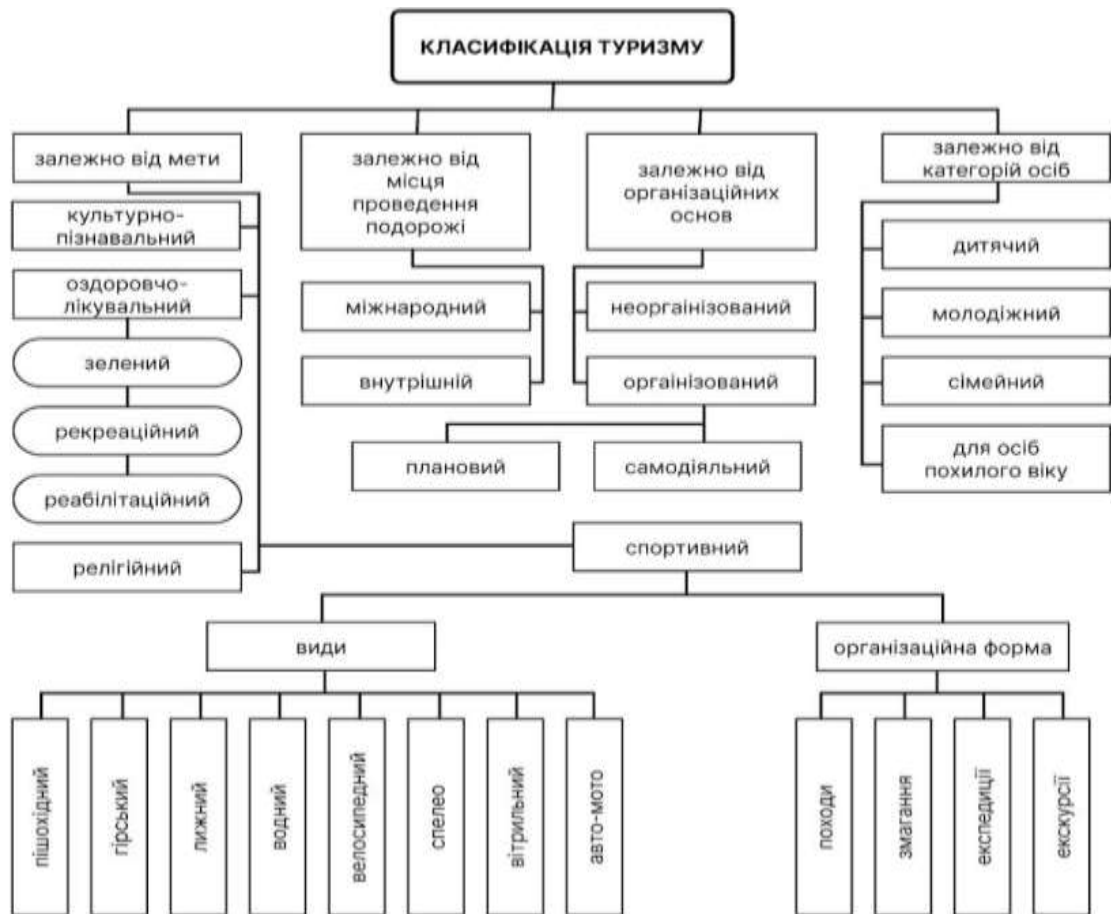

Рис. 1.1. Види та форми туризму [5]

Залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі існують такі види туризму: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів.

Залежно від місця проведення подорожі туризм поділяється на міжнародний і внутрішній. До міжнародного туризму належать: в'їзний туризм-подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний туризм - подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни. Внутрішнім туризмом є подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території. Як і у міжнародному туризмі, мета та категорія учасників можуть бути різноманітними.

Міжнародний туризм як галузь економіки характеризується високими темпами розвитку. Особливо бурхливо він почав розвиватись після проведення у жовтні 1998 року у Ванкувері (Канада) Першої всесвітньої конференції «Туризм як впливова сила збереження миру» за участю делегацій із 65 країн світу, де вперше пролунав заклик до пропаганди і поширення мирного туризму як гаранта миру і безпеки, що впливає на різні сфери життя суспільства. Відтоді міжнародний туризм сприймається як чинник економічного, культурного розвитку держав, захисту навколишнього середовища та історико-культурної спадщини, міжнародного взаєморозуміння, миру [36].

У сучасній вітчизняній науці розроблено теоретико-методологічні основи оцінки туристично-ресурсного потенціалу. Серед численних наукових публікацій щодо цієї проблеми, слід відзначити праці В. І. Гетьмана, присвячені ландшафтам області та їх природно-рекреаційним ресурсам (1999 р.), бальнеологічним та курортним ресурсам (2001 р.) та ландшафтно-рекреаційним ресурсам Українських Карпат (2010 р.). Проте сьогодні потребують подальшого вивчення, уточнення, адаптації до конкретних умов саме структурні елементи рекреаційно-туристичних ресурсів як важливий аспект розвитку туризму цієї області.

1.2. Особливості структурних елементів туристично-ресурсного потенціалу Закарпатської області

Закарпатська область володіє чи не найбільшим рекреаційно-туристичним потенціалом в Україні. Закарпаття традиційно є областю Карпатського регіону, де стан і перспективи туристично-рекреаційної індустрії були і залишаються одними з найкращих в Україні. Її природно-ресурсний потенціал у поєднанні з вигідним географічним положенням в центрі Європи та існуючий багаторічний досвід і напрацювання у сфері рекреації є достатньо вагомою передумовою пріоритетного розвитку системи туризму, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку, орієнтованих як на внутрішнього споживача, так і на обслуговування іноземного контингенту. Туристично-рекреаційна галузь є пріоритетним напрямком розвитку економіки Закарпатської області. Факти свідчать, що останні роки були досить сприятливим для розвитку туристичного ринку Закарпатської області. У міжнародному сегменті найпомітніше зростали туристичні потоки у 2010 році із сусідніх країн – Країни Європи (59,6%) та країн колишнього Союзу (37,7%). Туристичний потік із країн ЄС зріс у 2017 році в основному за рахунок збільшення кількості тих, хто приїхав із Чехії, Угорщини, Словаччини, Польщі, Німеччини, Австрії, тобто з сусідніх країн.

Незважаючи на складну економічну ситуацію та значну кількість проблем в сфері туризму, в останні роки дана галузь все ж демонструє певну позитивну динаміку. Зокрема, кількість обслуговуваних туристів з 2009 по 2017 рік збільшилася більш, ніж на 70%. Тенденцією останніх років є також поява значної кількості туристів зі США та Ізраїлю, що пов'язано з розвитком, так званого, ностальгічного туризму, або відвідування місць проживання своїх предків, які емігрували до Другої світової війни, або під час існування Радянського Союзу.

Щодо геопросторового поширення сучасних різновидів туризму на Закарпатті, то можна відмітити, що воно прямо залежить від природних умов та соціокультурних особливостей місцевості. Так гірським територіям

найбільш притаманні такі види туризму, як пішохідний, повітряний, лижний, вело туризм, пригодницький, ягідний, спелеологічний та екстремальний туризм. Це пояснюється тим, що гори це ідеальне місце для розвитку саме таких видів туризму. До гірських територій можна віднести такі райони Закарпаття як Міжгірський, Рахівський, Воловецький, Великоберезнянський, Перечинський і частково Свалявський. Також геопросторове поширення залежить і від культури та звичаїв того чи іншого району.

Такі види туризму як *релігійний, гастрономічний, етнічний, весільний, винний, та археологічний* притаманні для районів з старовинною історією – Мукачівський Ужгородський, Хуський та інші.

Агротуризм найбільш поширений в таких районах як Берегівський та Виноградівський, де природні умови є найбільш сприятливими для ведення с/г. Щодо *ділового туризму* то він притаманний для Мукачева та Ужгорода, тобто відносно великих міст.

Що стосується проблем і перспектив розвитку рекреаційно-туристичної сфери Закарпаття, то як уже зазначалося, ця область володіє безмежними можливостями для розвитку цієї галузі. Але існує ряд факторів які унеможливають втілення цих можливостей у життя.

По-перше, це не зовсім задовільний стан інфраструктури. Мальовничі схили Карпат приваблюють туристів з усього світу, але щоб дістатись туди потрібно прикласти чи мало зусиль. По-друге, це брак кваліфікованих кадрів, недостатнє фінансування програм просування національного туристичного продукту, та неефективність механізму гарантування безпеки туристів. Ці проблеми ускладнюють розвиток туристичної галузі в регіоні та потребують негайного вирішення. З метою поживлення діяльності туристичної галузі Закарпатської області, яка впродовж останніх років характеризується відносно позитивною динамікою, необхідно провести комплексний підхід до розвитку туризму, готельного господарства та курортів на регіональному рівні, здійснити підтримку розвитку малого та середнього бізнесу у туристичній

сфері, за допомогою яких вдасться створити новий імідж туристичного продукту, конкурентоспроможного у нашій державі та за кордоном.

1.3. Міжнародний туризм в Україні

Вітчизняний ринок міжнародного туризму є досить динамічними, як для України в цілому, так і для Закарпаття зокрема. Вигідне економіко-географічне і транзитне положення області у центрі Європи, у поєднанні з унікальними запасами бальнеологічних, кліматичних, ландшафтних та історико-культурних рекреаційних ресурсів, робить наш край найбільш привабливим регіоном для розвитку міжнародного туризму. Про це свідчить й аналіз виконання Програми розвитку туризму та рекреації в Закарпатській області на 2012-2022 рр. [31]

Загалом прослідкувати кількість міжнародних туристів, які відвідують той чи інший конкретний регіон дуже важко. Адже лише близько 30% іноземних туристів користуються послугами українських туроператорів, решта – представники неорганізованого туризму.

За останні роки туристично–рекреаційна галузь на Закарпатті має змінну динаміку. Достатньо зауважити, що у період з 2017 по 2019 роки кількість туристів, які відвідали Закарпаття, збільшилася на 8,2% (у 2017 р. цей показник склав – 316,2 тис. осіб, у 2019 р. – 342,2 тис. осіб). Відповідно збільшився й обсяг наданих туристичних послуг за аналогічний період.

Аналіз туристичних потоків у межах Закарпатської області донедавна показував динамічний розвиток в'їзного туризму. За період 2015-2020 рр. кількість туристів, які відвідали нашу область, збільшилася на 57%. Відповідно, обсяг наданих туристичних послуг збільшився майже у три рази. У 2019 р. кількість туристів, що надали перевагу відпочинку в Закарпатті становила 390 тис. осіб, у 2020 р. цей показник зріс до 450 тис. осіб, проте у 2021 р. знову знизився до відмітки 420 тис. осіб. Основними причинами зниження кількості туристів ми вбачаємо у поширенні захворюваності на Covid, зростанні цін на турпродукт, нестабільній політичній ситуації в Україні,

які поєднуються на тлі світової економічної кризи. У період коронавірусу 2021-2022 рр. туризм зменшився вдвічі. Зараз на період військових дій закордонний туризм відсутній.

За різними прогнозами до у післявоєнний період об'єм туристичного потоку зросте на 50 тис. осіб і сягне показника у 470 тис. осіб [8].

Згідно даних Державної служби статистики протягом останніх 10 років середньорічний приріст в'їзного туризму в області становив 12,6%, разом з тим фіксується відносно стабільний розвиток виїзного туризму – середньорічний приріст 3,8% [8], що може свідчити про підвищення рівня конкурентноздатності регіону на міжнародній арені.

Закарпатська область – досить своєрідний туристично-рекреаційний регіон України. Якщо за останні чотири роки по території України відмічається значний ріст продаж турпродукту в період червень-серпень і їх скорочення в період міжсезоння та зимовий період, то Закарпаття характеризується однаковою популярністю, як у літній, так і в зимовий періоди. Піковий сезон відвідування області припадає на період святкування новорічно-різдвяних свят та цвітіння сакур навесні. Високий сезон – це січень для гірськолижних курортів та липень для кліматичних та бальнеологічних курортів. Сезон зниження туристичної активності припадає на квітень та жовтень. Так званий «мертвий» сезон на території нашого краю відсутній.

Географія в'їзного туризму сьогодні налічує понад 40 країн світу. Проте, якщо у 2009- 2010 рр. серед іноземних туристів найбільш популярними були недовготривалі поїздки громадян Польщі (більше 30% від усіх громадян інших країн, які приїжджали на Закарпаття), то з 2011 р. спостерігалось значне зростання кількості туристів із Російської Федерації, Білорусі, Словаччини, Угорщини. Також регіон із туристичною метою відвідують громадяни Латвії, ФРН, Австрії, Великої Британії, Італії, Румунії. Сьогодні за показником країни походження туристів прослідковується орієнтація на прийом відвідувачів із двох сусідніх держав (Угорщина, Словаччина), які забезпечили 37,5% усіх іноземних туристів – 11,5%, Польщі - 5,9% [44].

З точки зору диверсифікації потоків, формування близько двох третин усіх іноземних туристів за рахунок п'яти країн є негативним явищем і підвищує чутливість туристично-рекреаційного комплексу до впливу політичних, економічних або екологічних чинників. Потенційно достатніми є можливості активізації в'їзних туристичних потоків з Румунії, Чехії, інших країн СНД, що мають спільні або близькі до закарпатських історичні, культурні, мовні традиції. Перспективним напрямом є розвиток діаспорного туризму з Канади, США, Португалії, Італії, інших країн, де представлені українські емігранти різних хвиль.

Порівняльна характеристика структури в'їзних туристичних потоків, на основі якої чітко простежується їх зміна у часі представлена на рис. 1.2 і 1.3 [34]. Проведений аналіз свідчить, що у в'їзних туристичних потоках переважає приватна мета відвідування. Натомість частка лікувального туризму протягом останніх років мала тенденцію до скорочення. Ситуація свідчить про відсутність достатньої інформації та просування вітчизняних туристичних продуктів на світовому ринку [34].

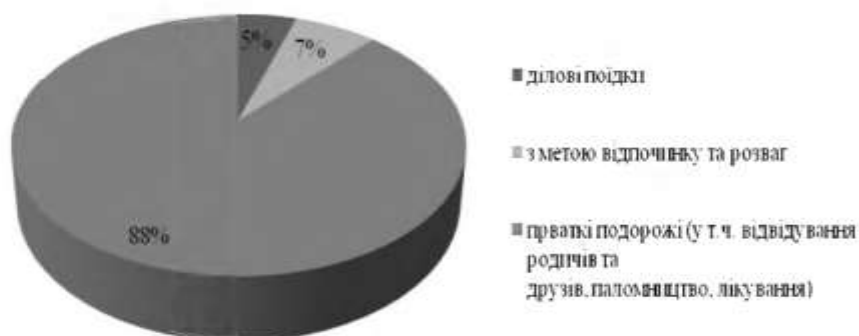

Рис. 1.2. Структура в'їзних туристичних потоків за метою подорожі станом на 2010 р.

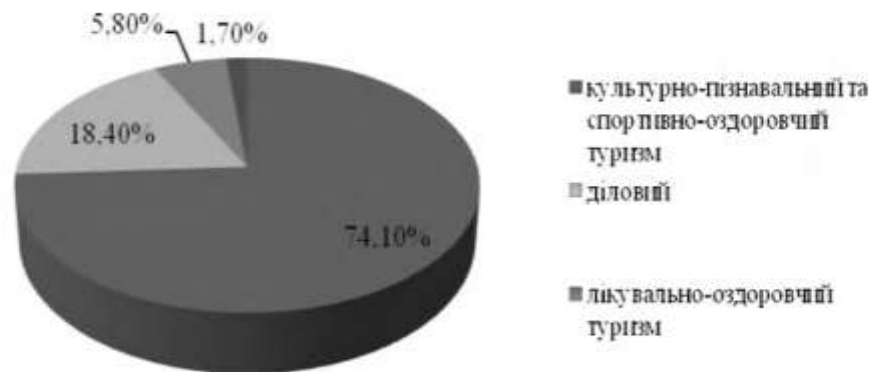

Рис. 1.3. Структура в'їзних туристичних потоків за метою подорожі станом на 2020 р.

Для Закарпаття особливо характерний прикордонний туристичний обмін, але, як правило, він не завжди відбиває реальну кількість туристів. Це пояснюється, як мінімум двома основними аспектами:

1. Велика частка туристів із сусідніх країн відвідує Закарпаття з короткотривалими подорожами (менше, ніж на добу), часто з метою отримання прибутку, що суперечить визначенню поняття «турист».

2. Значна кількість туристів із сусідніх держав, відвідуючи регіон з метою відпочинку, користуються послугами приватних засобів розміщення, які, у свою чергу, не відображають справжні доходи від здійснення своєї діяльності. Позитивним імпульсом для розвитку міжнародного туризму у Закарпатській області стало успішне проведення «Євро-2012» влітку 2012 року.

Передумовою для розвитку в'їзного етнічного туризму на територію краю є наявність значної української діаспори в ряді країн: США – 1,2 млн. осіб, Канаді – 1,0 млн. осіб, Казахстані – 900 тис. осіб, Молдові – 600 тис. осіб, Аргентині – 220 тис. осіб, Бразилії – 155 тис. осіб [32]. У свою чергу, культура регіону збагачується присутністю угорської (151,5 тис. осіб), румунської (32 тис. осіб), словацької (5,7 тис. осіб), німецької (3,6 тис. осіб), ромської (14 тис. осіб), польської, єврейської національних меншин.

Дуже колоритними є й етнічні групи власне українців на території області – лемки, бойки та гуцули. Знайомство з їх культурою, звичаями, дегустація страв національної кухні, знайомством з традиційним побутом, обрядами, стає все більш популярним напрямком екскурсійної тематики регіону.

Обсяги виїзного міжнародного туризму із Закарпаття стрімко зростають. Основна причина – підвищення рівня доходів місцевого населення, враховуючи іноземний капітал, що надходить до регіону завдяки заробітчанами, крім того, варто врахувати і підвищення культурного рівня наших співвітчизників. Збільшення потоків виїзного туризму можна також пов'язувати із спрощенням туристичних формальностей рядом держав. Найбільш лояльними у відкритті віз являються країни Центрально-Східної Європи та країни Балтії, найменш лояльними з об'єктивних причин, відповідно - країни Західної Європи [7].

В останні роки спостерігаємо зміну географії виїзного туризму. Ще у 2015 р. 41,7% міжнародних поїздок жителів Закарпаття припадало на сусідні Угорщину та Словаччину, 17% – країни Балканського півострова, 13,9% – Туреччину та 11,2% – Хорватію. У 2019-2020 рр. жителі Закарпаття відвідували із туристичною метою 52 країни світу [37]. Найбільша кількість жителів області відпочивала за турпутівками на курортах Угорщини, Болгарії, Туреччини, Чорногорії, Єгипту, Польщі. За останні два роки істотно зріс попит на Іспанію, Грецію, Ізраїль, ОАЕ, Таїланд, Австрія. Натомість, до прикордонних Молдови та Румунії з туристичною метою закарпатці подорожують рідше. Таку ситуацію можна пояснити певним перенасиченням туристичним ринком вищевказаних держав. За мотивацією переважає **відпочинковий туризм**. Безумовно пік його активності припадає на літній період. Хоча у період різдвяних свят мешканці області все частіше стали виїжджати на короткотерміновий відпочинок у сусідні країни з метою активного зимового туризму, шопінг-туризму та пізнавального туризму.

1.4. Проблемні питання розвитку туристично-рекреаційної галузі Закарпаття

Закарпатська область має безліч перспектив для розвитку рекреаційної галузі та туризму. Однак наявний потенціал реалізований недостатньо насамперед через відсутність повноцінної, адаптованої до ринкових умов державної політики розвитку вітчизняного туризму, через низьку його економічну ефективність, що зумовлює виникнення низки проблемних питань в даній сфері. Рекреаційно туристичний потенціал регіону дозволяє розвивати найсучасніші різновиди туризму, які займають значну частку в господарстві області. Однак, цей потенціал реалізовано недостатньо через низку проблем таких як незадовільний стан доріг, неефективне законодавство, брак кваліфікованих кадрів. Але попри це, за останні роки дана галузь все ж таки демонструє позитивні показники свого розвитку (табл. 1.1).

Згідно з оцінкою В. П. Руденка у компонентній структурі природно-ресурсного потенціалу Закарпатської області переважають водні (31,5 %) та природні рекреаційні (28,6 %) ресурси [38].

Туристично-рекреаційний потенціал Закарпаття характеризується можливістю ефективного використання таких ресурсів як:

- бальнеологічні (мінеральні води, лікувальні грязі, озокерит);
- лісові (міські ліси, лісопарки, ліси зелених зон);
- водні (ріки, озера, ставки, водосховища, водоспади);
- спелеоресурси (печери);
- природно-заповідні території та об'єкти;
- пам'ятки історії та культури, архітектури (монастирі, замки тощо);
- санаторно-курортні комплекси («Лумшори», «Поляна», «Синяк», та ін.)

Особливої уваги заслуговують бальнеологічні ресурси, які вважаються основними природно-рекреаційними ресурсами області. За кількістю та якістю лікувальних джерел область займає перше місце на Україні. Тут зосереджено 620 джерел мінеральних вод, з яких більше 300 є вивченими. Аналізуючи величину незадіяного потенціалу експлуатаційних запасів мінеральних

лікувальних вод Закарпатської області, слід відмітити, що санаторно-курортна сфера має тут надзвичайно великі перспективи розвитку.

Таблиця 1.1 – SWOT-аналіз розвитку туристично-рекреаційного комплексу Закарпаття

Зовнішні чинники	
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Виділення туристичної індустрії району пріоритетом економічного розвитку. 2. Проведення заходів із метою ознайомлення з унікальними пам'ятками без розвинутої інфраструктури. 3. Можливість навчання, стажування, набуття досвіду роботи за кордоном. 4. Експорт екологічно чистої, органічної сільськогосподарської продукції. 5. Участь у міжрегіональних та міжнародних ярмарках, бізнес-зустрічах, виставках. 6. Участь у грантових програмах. 7. Проведення рекламної роботи із заохочення інвестування туризму. 8. Туристичне використання ботанічних садів, заповідників, заказників, які повинні давати прибуток, їх використання у туризмі повинно мати екологічне спрямування 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вищий рівень прибутків в інших регіонах України та за кордоном. 2. Відтік іноземних інвестицій з області. 3. Безповоротна міграція в інші регіони та країни. 4. Висока конкуренція закордонних товарів на вітчизняному ринку. 5. Зниження зовнішнього попиту на продукцію області. 6. Зміна у смаках споживачів. 7. Періодичність природних, стихійних лих. 8. Внутрішня конкуренція з боку інших областей. 9. Міжнародна конкуренція сусідніх держав.
Внутрішні чинники	
Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вигідне географічне розташування регіону: автомобільні, залізничні та повітряні сполучні шляхи міжнародного значення. 2. Природні (насамперед лісові та водні), еколого-рекреаційні та людські ресурси. 3. Унікальні бальнеологічні ресурси у поєднанні зі сприятливими кліматичними умовами. 4. Висока ділова активність населення 5. Розвинена та розгалужена транспортна мережа. 6. Високий рівень спеціалізації в аграрній сфері. 7. Порівняно низький рівень забруднення навколишнього середовища. 8. Розуміння місцевою владою важливості розвитку туристичної індустрії. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Низький рівень транспортної інфраструктури у сільській місцевості. 2. Малоземелля. 3. Залежність від зовнішніх інвесторів. 4. Низька якість сервісу туристичної інфраструктури. 5. Порушення екологічної рівноваги. 6. Низький рівень розвитку у гірській місцевості. 7. Невисокі заробітні плати у внутрішніх туристів. 8. Складність отримання земельних ділянок для великих інвестиційних проєктів.

Слід відзначити кліматичні ресурси області. Західний рух повітряних мас дає змогу розвивати в теплий сезон, що триває 5-7 місяців, «зелений», або як його ще називають *«сільський» туризм*. Такому туризму сприяє значна залісненість території, що становить майже 50%.

Щодо холодного періоду, то помірно-континентальний клімат створює всі умови для розвитку *зимових видів туризму та спорту*. Найбільш сприятливим місцем для такого відпочинку є Полонинсько-Чорногірський масив, де тривалість залягання снігу складає 5-6 місяців, а його товщина 10-35 см. Такі кліматичні умови і визначають загальну комфортабельність області для рекреації та туризму. Так на Закарпатті сформувався туристично-рекреаційний комплекс з двома чітко визначеними сезонами – літнім (оздоровлення, відпочинок, лікування) та зимовим (гірськолижний).

На Закарпатті збереглися 13 середньовічних замків, з них три замки – Ужгородський, Мукачівський та Чинадіївський за своїм станом є придатними для проведення екскурсій, що добре для розвитку пізнавального туризму

Також Закарпаття володіє значною кількістю пам'яток історії, архітектури та культури. В регіоні добре збереглися місцеві звичаї та обряди а на облік взято понад 700 пам'яток історії, в тому числі понад 100 пам'яток архітектури. Пам'ятки архітектури охоплюють період в понад 1000 років і репрезентують всі основні стилі європейської архітектури [23].

Отже, основними проблемами в туристичній галузі Закарпаття залишається слабка комунікаційна доступність перспективних для освоєння в туристично-рекреаційних цілях територій (незадовільний стан доріг, відсутність електрифікації, телефонізації). Відсутність достатньої кількості кваліфікованих кадрів та спеціалізованих закладів освіти по їх підготовці, недостатньо розвинена сервісна інфраструктура територій та інфраструктура галузі. А також відсутність законодавчо встановленого механізму реєстрації особистих селянських господарств, які надають послуги у сфері сільського зеленого туризму. Туристичний потенціал Закарпаття на сьогодні розкрито не повною мірою, область використовує лише одну третину потенціалу, яким

володіє. Основними перепонами, що перешкоджають розвитку туристичного сектору в регіоні, сьогодні виступають переважно чинники управлінського, економічного, екологічного, соціального та культурного характеру. Відповідно до пункту 16 частини першої статті 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Указу Президента України «Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні», Стратегії розвитку туризму і курортів в Україні, обласною радою була затверджена Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2021-2025 рр. Виконання завдань і досягнення основної мети програми може бути забезпечено за рахунок впровадження європейської моделі державно-приватного партнерства.

РОЗДІЛ II

ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНІ УМОВИ ТЕРИТОРІЇ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

2.1. Особливості географічного положення Закарпаття

Закарпаття – одна з невеликих областей України. Її площа становить 12,8 тис.км² або 2,1% території України. Згідно нового устрою, територія області поділена на 6 адміністративних районів, 11 міст, з них 5 обласного підпорядкування (Берегове, Мукачеве, Ужгород, Хуст, Чоп), 19 селищ міського типу, 579 сільських населених пунктів (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Районний поділ Закарпаття згідно 2020 рр.

Закарпаття має оригінальне сусідське положення. Воно межує лише із Львівською (на відтинку 85 км) та Івано-Франківською (180 км) областями, причому виключно по гірських хребтах. У той же час його сусідами є чотири держави – Польща (33 км), Словаччина (98 км), Угорщина (135 км) та Румунія (190 км), що є унікальним явищем серед усіх прикордонних областей України.

Державний кордон іде як по гірських хребтах, так і рівнинній території, на значному протяжності по р.Тиса та її притоках.

Закарпаття має стійкий імідж одного з найпривабливіших і найпрестижніших туристичних регіонів держави (в Україні за туристичною привабливістю і престижністю відпочинку область поступається лише АР Крим). Сумарна протяжність державного кордону України в межах області становить 467,2 км, у тому числі: з Румунією – 203,9 км, Угорщиною – 133,1 км, Словаччиною – 97,6 км та Польщею – 32,6 км. Ця особливість перетворює Закарпаття на транскордонний "полюс" притягання туристичних потоків із Заходу й Сходу, Півночі й Півдня Європейського континенту. У Закарпатській області перехрещуються 4 важливі міжнародні автотранспортні магістралі, що сполучають Європейський Союз з Україною та державами Центральної Азії. Магістралі, що розходяться з обласного центру, з'єднують його з Братиславою, Прагою, Будапештом, Києвом, Москвою. Налагоджене пряме міжнародне автобусне сполучення з містами Словаччини (Міхайловце, Гуменне, Пряшів, Кошице) та Угорщини (Ніредьгаза). З початком ХХІ ст. ці автомагістралі перетворюються у міжнародні транзитно-туристичні коридори з розгалуженою інфраструктурою приватних мотелів, кемпінгів, ресторанів, сервіс-центрів, що обслуговують транзитно-туристичні потоки. Область має залізничне сполучення практично з усіма столицями Південної і Центральної Європи. Протяжність залізничної колії становить 1132,9 км, з яких 922 км електрифіковано.

Область знаходиться на периферії (крайньому заході) України і дуже віддалена від столиці (відстань з Ужгорода залізницею приблизно 900 км), промислових районів Придніпров'я, Харкова і Донбасу, чорноморських портів.

Це підсилює її транспортну віддаленість від решти території країни, зв'язок з якою можливий лише через перевали. Найбільше значення серед них мають Ужоцький (абсолютна висота 889 м), Верецький або Ворітський (839

м), Воловецький або Бескидський (1014 м), Торунський (930 м) разом з Вишківським (941 м) та Яблуницький або Татарський (931 м).

Область розташована на стику української, угорської і румунської етнічних територій, які становлять відповідно 89%, 10,5% і 0,5% від її площі.

Відстані по авто- і залізничних шляхах від Ужгорода до столиць дев'яти європейських країн коротші за аналогічні відстані до Києва. Від карпатських перевалів до державного кордону область перетинають три залізниці (в т.ч. дві електрифіковані), чотири автодороги, нафтопровід "Дружба", газопроводи "Братерство", "Союз", "Західний Сибір - Західна Європа", продуктопровід Калуш –Тісауйварош, лінії електропередач енергосистеми "Мир", ЛЕП "Вінниця–Альбертірша", якими здійснюються міжнародні зв'язки. Залізниця і автодорога поздовжнього напрямку Кошіце–Чоп–Хуст–Сігету з'єднують Словаччину з Румунією і використовуються в міжнародних транзитних перевезеннях. Вигоди географічного положення (насамперед прикордонного і транспортного) разом із значними природними і трудовими ресурсами в умовах переходу економіки України до ринкового відкритого типу можуть заохотити надходження в область іноземного капіталу, сприяти формуванню вільних економічних зон.

Розвитку транскордонного туризму (передусім транзитного) сприяє найбільш розгалужена в Україні мережа митних переходів. Така "відкритість" прикордонної області для міжнародних туристичних потоків – одна з основних передумов становлення Закарпаття як привабливого курортно-туристичного регіону європейського масштабу. Стан розвитку внутрішньообласної дорожньо-транспортної інфраструктури також варто оцінювати як достатньо сприятливий. Загальна протяжність автомобільних шляхів становить 3,6 тис. км, з яких 87 % мають тверде покриття. Незважаючи на гірський рельєф та відсутність великих міст, щільність автомобільних доріг державного, обласного та місцевого значення становить у середньому по області 0,27 км/км². Це, по-перше, зумовлює щорічне нарощення туристичних потоків самодіяльних мото- й автотуристів. По-друге, дає змогу охопити

екскурсійно-туристичними маршрутами практично всі найцікавіші історико-культурні та природні атракції області, й передусім самобутні пам'ятки старожитньої сакральної і сільської архітектури та мальовничі карпатські резервати природи, регіональні ландшафтні та національні природні парки.

З іншими регіонами України Закарпаття з'єднують високогірні карпатські перевали (від 931 м до 1014 м над рівнем моря): Яблуницький, Вишківський, Ужоцький, Верецький і Воловецький. Вони є головними авто-туристичними коридорами гірської системи Українських Карпат.

2.2. Рельєф

Область займає центральне положення на Європейському субконтиненті: за однією з версій біля с. Ділове Рахівського району міститься географічний центр Європи. Закарпаття – єдина область України, яка розташована за головними Карпатськими хребтами. Область знаходиться в межах двох великих фізико-географічних одиниць – Карпатської гірської (4/5 території) та Закарпатської низовинної. Якщо природні умови останньої (рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив тощо) майже всюди сприятливі для господарського і селітебного освоєння людиною, то в Карпатах найкращі умови для цього мають міжгірні улоговини, долини рік, пологі схили і частково низькогір'я.

У межах Закарпатської області міститься частина Українських Карпат, які, в свою чергу, входять у Карпатську гірську систему, що лежить на території шести країн Європи. Карпати простягаються у вигляді поздовжніх ланцюгових хребтів та міжгірних долин. Хребти асиметричні: північно-східні схили круті, а південно-західні – пологі. Середня висота хребтів – 700–1500 м. Жодна з вершин не досягає снігової лінії.

На південь від загального пониження в Карпатах простягається найбільш високий і масивний хребет усіх Українських Карпат – Полонинський. Беручи свій початок від Ужа між с. Ставне і смт Перечин, він утворює кілька високих та широковерхих масивів, вкритих полонинами. На схилах гірських хребтів

поширені післяльодовикові котловини, які часто заповнені водою. Східним орографічним і тектонічним продовженням Полонинського хребта є гірський масив Свидовець із найвищою вершиною Близниця (1883 м).

На південний схід від Свидовця між Чорною і Білою Тисою лежить Чорногірський масив, що є найвищою частиною Закарпаття й України. Тут містяться найвищі вершини Українських Карпат – гори Говерла (2061 м), Бребенескул (2032 м), Піп Іван Чорногірський (2022 м), Петрос (2020 м). Південніше Свидовця і Чорногори лежать Рахівські гори, або Гуцульські Альпи.

На північ від Полонинського хребта у середній частині Кросненської зони лежить Верховинський хребет, який розділений річкою Ріка на масиви Бескиди і Горгани. Хребти Горган тягнуться на південний схід від верхів'я Ріки.

2.3. Кліматичні особливості Закарпаття

Серед важливих природних туристично-рекреаційних ресурсів Закарпатської області особливе місце належить кліматичним, оскільки саме вони визначають сприятливу просторову організацію як для літніх, так і для зимових видів туризму. Клімат регіону в Українських Карпатах – найкращий за кількістю днів, комфортних для активного відпочинку. Адже весна починається тут наприкінці лютого, а літо – у першій декаді травня і триває до середини вересня.

В області спостерігається помірна континентальність з достатнім і надлишковим зволоженням, нестійкою весною, не дуже спекотним літом, теплою осінню і м'якою зимою, однак такий тип клімату відрізняється від клімату територій, розміщених у центральній і східній частинах України на тій же широті.

Говорячи про кліматичні фактори Закарпаття, слід обов'язково вказати на роль карпатських хребтів, які є важливим бар'єром, що захищає від надходження більш холодних повітряних мас з півночі і сходу. Іншими словами, Карпати виступають своєрідною кліматороздільною межею [27].

Кліматичні умови сприятливо впливають і на організацію літніх видів відпочинку, таких як водний, екстремальний, гірський пішохідний, кінний, сільський (зелений), екологічний тощо.

Зима на рівнині коротка, м'яка й нестійка. Вона починається з середини грудня. В гірській частині – більш сувора. Сніговий покрив на рівнині нестійкий і лежить не більше одного місяця. Його товщина в горах – 100–300 см, на рівнині – 75 см. У горах сніг лежить значно довше, ніж на рівнині, інколи він буває і в червні. На значних висотах сніг зрідка випадає навіть у липні й серпні. Товщина снігового покриву достатня для організації зимових видів відпочинку: гірськолижного, лижних прогулянок, занять сноубордом, фрістайлом тощо. Тривалість сприятливого для них періоду до 4–5 місяців (від початку грудня до середини квітня).

Слід зауважити, що гірська й рівнинна частини Закарпатської області мають неоднакові кліматичні умови, а це, безумовно, тільки позитивно впливає на організацію різноманітних видів відпочинку в контрастні пори року. Річна кількість опадів в Закарпатській області порівняно невелика. Майже ніде на території цього регіону вона не спадає нижче 600 мм. На рівнині кількість опадів зростає в напрямку до передгір'їв – близько 600 мм. На Березівських висотах кількість опадів збільшується від 700–750 мм до 800 мм, а в горах вона становить більше 800 мм.

Унікальне географічне положення регіону з такими позитивними для відпочинку впродовж цілого року кліматичними умовами комплексно створює неабиякий туристично-природний ефект.

2.4. Гідрологічні особливості Закарпаття

Гідросистема Закарпаття відокремлена від прикарпатських річок Верховинським (Вододільним) хребтом [6].

Річки Закарпаття належать до річок змішаного живлення з переважанням дощового. Значні коливання зимових і літніх опадів зумовлюють своєрідний нестійкий гідрологічний режим, що характеризується безладним чергуванням

паводків протягом усього року. В середньому за рік спостерігається 25–35 піків підняття рівня води. Більшість їх припадає на весняно-літній час.

На відміну від безлічі швидких гірських річок, загальна кількість тихих озер Закарпаття невелика – 137, причому, серед них тільки 32 водоймища – постійні озера. Найбільшим озером Закарпаття є Синевир, що утворилося 10 тис. років тому на висоті 989 м. Його площа – 7 га, найбільша глибина – 27 м, а температура води – +12...+18 °С [35].

Закарпатські озера поділяються на декілька типів, серед яких виділяють:

– льодовиково-карові: Апшинець, Марічейка, Несамовите, Бребенескул, Брескул; антропогенні озера: Чорні та Солотвинські;

– загатні: Солене, Синевир, Терелянські озера; вулканічні: Липчанське, Ворочівське, Синє. Ще однією «родзинкою» Закарпаття є солені озера, що лежать в Тячівському районі (села Тереля, Нересниця та смт Солотвино). Найвідоміше із них – озеро Кунігунда. Сучасні дослідження та минулий досвід показують, що ропа та мул озер можуть ефективно використовуватися для грязелікування, бальнеотерапії (ропні ванни), таласотерапії (купання в озері) хворих з захворюваннями опорно-рухового апарату, периферичної нервової системи, шкіри, особливо псоріазу та гінекологічних захворювань [33].

Улюбленим місцем відпочинку туристів стали гірські водоспади: Войводинський (найбільший, висота 9 м), Трофанець, Шипот, Городилівський, Скакало, Липовецький, Лумшорський, Мокрянський, Чортів Млин. Крім того, на низовинних територіях є багато штучних каналів: Ужгородський, річки-канали Берегівського, Виноградівського, Ужгородського, Мукачівського районів, а також нараховується близько 50 ставків і водосховищ, загальна площа яких – 173 км² (Вільшанське, Залужанське, Горбківське, Терелянське).

У структурі природного туристичного потенціалу області чільне місце посідають лікувальні мінеральні води. З цього погляду Закарпаття – найперспективніший курортно-рекреаційний регіон України, який за запасами

лікувальних мінеральних вод та різносторонністю їх фізико-хімічних властивостей не поступається всесвітньо відомим курортам, наприклад, кавказьким.

Мінеральні води краю представлені такими бальнеологічними групами: група А – мінеральні води без специфічних компонентів та властивостей; група Б – вуглекислі; група В – сірководневі або сульфідні; група Г – залізисті, миш'якові з високим вмістом марганцю, міді, алюмінію; група Д – бромні, йодні та з високим вмістом органічних речовин; група Е – родонові [26].

У Закарпатті зареєстровано більше 300 мінеральних джерел, які розміщені у 98 населених пунктах. Розвідані і затверджені запаси цих вод достатні для оздоровлення та лікування більше як 5 млн осіб на рік [4]. В одному лише Берегівському районі – понад 40, в Ужгородському – понад 10. Немало їх також і в Свалявському, Мукачівському, Рахівському та Іршавському районах. Вуглекислі джерела, або квасні, як їх називають, Свалявського району (Поляна і Свалява) відомі далеко за межами області.

Найбагатшою на мінеральні води є гірська частина Закарпаття – Складчасті Карпати (близько 70 %). В області відкрито термальні мінеральні води типу «Боржомі». Потужний фонтан такої води з температурою 38 °С міститься в селі Нижні Розтоки. Гарячі води знайдені також в селах Вільхівка, Білки, Уголька, Залужся поблизу Мукачева, біля Ужгорода й Вишкова.

До мінеральних вод, що містять вільний сірководень, належать води сіл Синяк і Тячівські Лази. Усі ці багатющі мінеральні джерела ще мало використовуються. Проте сьогодні ведуться широкі розвідувальні роботи в усіх районах Закарпатської області. Сприятливі кліматичні умови, мальовнича місцевість, чудова природа дають можливість створювати на базі цих цілющих джерел більшу кількість курортів і будинків відпочинку.

2.5. Природні ландшафти

Закарпаття відзначається надзвичайною різноманітністю та видовим багатством рослинності й тваринного світу, що складає основу для розвитку

багатьох цікавих видів туризму, таких як пізнавального, рекреаційного, аматорського та зеленого. Цьому сприяє географічне положення краю, неоднорідний рельєф, різні кліматичні умови і ґрунтовий покрив. Всі, хто хоч раз побував в цьому регіоні, визнають, що мало де в Європі знайдеться такий край, який би порівнявся із ним за кількістю і якістю озеленення території.

Найбільшим багатством Закарпаття є ліси, що займають понад 50 % (площа близько 500 тис. га) його території. Вони різноманітні за породним складом, залежно від вертикальної поясності, і є невід'ємною частиною лісових екосистем, призначеною для задоволення потреб населення у лікуванні, відпочинку та особливо рекреаційному туризмі.

Гірська частина області має багатий видовий склад реліктових і ендемічних рослин. До реліктових відносять водяний горіх, ялівець козацький, реліктову сосну, модрина польську та інші. Серед ендемічних рослин – шафран банатський, айстра альпійська, еритремій, собачий зуб тощо.

Важливу пізнавальну та туристично-рекреаційну роль у Закарпатті виконують заказники і пам'ятки природи. Серед заказників виділяють: загально зоологічні (Тур'є-Полянський, Потік Оса, Річанський, Великодобронський), ботанічні (Чорна гора, Юлівська гора, урочища Странзул, Задня, Кедрин, Горгани, Гладинський, Кедринський, Керничний, урочище Затінки, Тересянка), лісові (Росішний, Діброва) та орнітологічні (Соколові скелі) [41].

Серед пам'яток природи Закарпатської області відомі ботанічні – урочище Голятин, Великий Яровець та Обнога, Гора Яворник, урочище Тепла Яма й Атак.

Особливу увагу привертає резерват Долина нарцисів неподалік від міста Хуста – унікальне місце, де в природних умовах росте нарцис вузьколистий.

Мисливська фауна регіону досить багата (зустрічається 35 % видів ссавців України). Загалом, природно-заповідний фонд Закарпатської області становить близько 146 тис. га, тобто 12 % її території.

2.6. Культурна спадщина Закарпаття

Закарпаття – це одна з найбагатших пам'яток історії та культури України. На державному обліку перебувають 1839 пам'яток археології, історії та монументального мистецтва, у тому числі середньовічні замки і руїни давніх фортифікацій, самобутні шедеври дерев'яної архітектури закарпатського стилю, палаци і старовинні ландшафтні парки.

Туристичною "візитівкою" Закарпаття є 8 замків та самобутні дерев'яні храми, аналогів яким немає в інших регіонах України. Кожен із дерев'яних храмів (особливо барокового і п'ятизрубного типу) Закарпаття XVII-XIX ст. – це музей народного мистецтва, де зосереджені древній живопис, різьба по дереву, вишивки, художні вироби, старожитні пам'ятники писемності і книгодрукування. Закарпаття можна сміливо назвати культурно-історичним краєм, що має неабияке значення для розвитку пізнавального туризму. Значний архітектурний спадок, що ввібрав у себе традиції та звичаї понад 70 національностей, є привабливим доповненням до його неповторних гірських пейзажів. У різних друкованих джерелах згадується про існування 11 чи 13 замків, різних за типами та призначенням. Але це не достовірна інформація. Можливо, їх було значно більше. В загальному ж в Закарпатській області на державному обліку перебуває 152 пам'ятки старовини.

Один із найкрасивіших і найдавніших замків на території нашої держави стоїть у старовинному закарпатському місті Мукачево та має промовисту назву «Паланок». Фортеця отримала назву через дубовий частокіл, яким колись був обнесений внутрішній берег Замкової гори.

Мукачево зберігає ще одну важливу пам'ятку середньовічного часу – замок князів Ракоці. У 1748 р. під керівництвом архітектора Б. Неймана його перебудовано на палац, знаний як «Білий дім». Місто відоме туристам каплицею Святого Мартіна, Миколаївським монастирем на Чернечій горі, ратушею та театром.

Великим багатством історичних та архітектурних пам'яток вабить до себе місто Ужгород. Із стародавніх надбань середньовікової доби особливо

привабливим є Ужгородський замок, споруджений у XIV ст., а в XVII ст. добудований. Це – одна з найдавніших пам'яток міста та найстаріша з усіх фортець Закарпаття, історія якої нараховує більше 1000 років.

Як відомо, Закарпатська область зберігає давні об'єкти сакрального мистецтва – дерев'яні церкви, які на сучасному етапі розвитку нашої держави користуються великою популярністю та інтересом у туристів. В загальному на території області збережено 118 дерев'яних церков, збудованих упродовж останніх п'яти сторіч, що мають величезну цінність для релігійного туризму. Великою гордістю закарпатців є триверхі лемківські й бойківські, гуцульські п'ятизрубні церкви, які збереглися для нащадків як взірці найдавнішого способу українського храмування.

Отже, як свідчать дослідження туристично-ресурсного потенціалу Закарпатської області, то слід відзначити, що велика увага приділена природним туристичним ресурсам регіону, як основній структурній одиниці дослідження області. Важливим було детально охарактеризувати рельєфні особливості території Закарпаття, її внутрішні води й бальнеологічні ресурси, кліматичні фактори, що мають неабияке значення для розвитку туризму в літні і зимові періоди, флору й фауну регіону та значну історико-культурну спадщину Закарпатського краю як цінного надбання для пізнавального туризму.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що Закарпаття цікаве з природничої точки зору. Близько 80 % її території входить до складу Карпатської гірської системи. Закарпаття охоплює тепліші південно-західні схили Карпат, на яких рослинний покрив у польодовиковий період формувався дещо по-іншому, ніж на північно-східних, холодніших схилах. Тут представлений весь комплекс висотної поясності Українських Карпат – від ділянок передгірних лук та дібров до альпійського поясу з лучними, скельно-лишайниковими ландшафтами. На низовині ростуть дубово-грабові ліси, у передгір'ях – дубові і дубово-букові, у горах на висоті від 800-1000 м над рівнем моря – букові, на висоті до 1300-1500 м – хвойні (ялиця біла, ялина). Наймальовничіші високо-

й середньогірні масиви Карпат: Верховинський хребет, Черногора, Горгани, Свидовець, Полонинський хребет, Рахівський масив.

Тут є підземні карстові об'єкти: печери, гроти, шахти, колодязі – їх понад 30, серед яких і найбільша печера Українських Карпат "Дружба".

Річки області належать до басейну Дунаю. Найбільші – Тиса і Латориця. Розвинутий водний туризм (гірський рафтинг, каякінг тощо). Загалом на території області протікає 9429 річок і потоків, у тому числі 147 річок довжиною понад 10 км.

Закарпаття вважається одним із найзалісненіших регіонів не лише України, а й сусідніх країн Європи. Державний лісовий фонд області становить 694 тис. га (у породному складі переважають твердолистяні (64,4 %) ліси). 52 % території області вкривають низинні, передгірні та гірські ліси. І майже половина з них – це унікальні екосистеми дубово-букових і хвойних карпатських пралісів, що перебувають під охороною держави та використовуються лише з метою розвитку екологічного туризму. А увінчують гірський ландшафт субальпійські та альпійські луки – полонини України, що додає самобутності багатовіковій традиційній культурі населення цього гірського краю.

РОЗДІЛ ІІІ

ЗАГАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ

3.1. Стан атмосферного повітря

Протягом 2020 року відбулися позитивні зміни у зменшенні викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення. Обсяги забруднюючих речовин, які надійшли у повітряний басейн у 2020 році від стаціонарних джерел забруднення, за даними Головного управління статистики, зменшилися в порівнянні з 2019 роком на 49,4% і складають 3,9 тис.тон проти 7,7 тис.тон у 2019 році. Із загальної кількості викидів забруднюючих речовин 68,6% складають речовини, що належать до парникових газів, зокрема, метан та оксиди азоту. Крім того, 128,0 тис.тон становлять обсяги викидів діоксиду вуглецю.

Із загального обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря найбільше забруднень припадає на:

- місто Ужгород - 30,96%;
- Ужгородський район - 29,13%;
- Свалявський район - 13,09%;
- Воловецький район - 6,38%;
- місто Мукачеве - 6,08%;
- Перечинський район - 5,63%;
- Хустський район - 3,08% .

Районами з найбільш чистим повітрям є: Тячівський район – 1,63%; Рахівський район – 1,21%; Іршавський район – 0,24%; Великоберезнянський район – 0,06%; Міжгірський район – 0,001%;

В середньому по області одним підприємством у 2020 році було викинуто в атмосферу 38,0 т шкідливих речовин. Щільність викидів на один квадратний кілометр території, порівняно з попереднім роком, зменшилась на 0,3 т (в 2019 р. на один км² припадало 0,6 т, а у 2020 р. – 0,3 т). Викиди забруднюючих

речовин в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення у 2020 р. представлені у таблиці 1 ДОДАТКУ.

Серед підприємств, які здійснюють найбільші викиди в атмосферне повітря в регіоні залишаються ВАТ «Закарпатгаз» та магістральні газопроводи УМГ «Прикарпаттрансгаз» Закарпатського обласного лінійного виробничого управління магістральних газопроводів, частка викидів від яких в загальному обсязі складає 87,4% або 3,4 тис.тонн (47,5% - підприємства «Прикарпаттрансгаз» та 39,9% - ВАТ «Закарпатгаз»). Отже, зниження обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря залежить саме від цих підприємств, конкретніше від кількості об'ємів перекачаного цими підприємствами газу та профілактичними ремонтними роботами на компресорних станціях.

Головними причинами забруднення атмосферного повітря є кількість перекачаного газу, застаріле технічне обладнання, профілактичні ремонтні роботи на компресорних станціях. Неefективна робота застарілого газоочисного обладнання спостерігається на асфальтобетонних заводах Закарпатського облавтодору, потужних котельнях Мукачівських, Березівських, Виноградівських, Хустських тепломереж. Також погано оснащені золоуловлювачами котельні Мінтранспорту і зв'язку України. Значно краще облаштовані пилогазоочисним обладнанням підприємства з іноземним капіталом, а саме : Ужгородська філія ТЗОВ "ЕНО-Меблі", СП "Фішер-Мукачево", ТЗОВ "Ено-Меблі" м Мукачево, ТЗОВ "Ено-Довге", ТЗОВ "Джейбіл Сьоркіт Юкрейн Лімітед", ПрАТ "Єврокар", ТЗОВ "Ядзакі Україна" та ТЗОВ "Атлант" м. Хуст.

Головним забруднювачем атмосферного повітря Закарпатської області продовжує і надалі залишатися автотранспорт, викиди від якого в 2020 році склали 93,6 % від загального обсягу викидів. За останні роки значно зросла кількість автомобільного транспорту, відмічається ріст автозаправних станцій, що є вагомим джерелом у забрудненні атмосферного повітря.

3.2. Стан водних ресурсів

Закарпаття є найбільш забезпеченим водними ресурсами регіон України. Водні ресурси області формуються за рахунок поверхневого стоку річок басейну ріки Тиса: місцевого річкового стоку, що утворюється в межах області, транзитного річкового стоку, що утворюється на території Румунської, Угорської та Словацької Республік, а також експлуатаційних запасів підземних вод.

Централізованими водозаборами питних підземних вод забезпечені практично 25 міст і селищ міського типу області. В сільських населених пунктах централізоване водопостачання практично відсутнє. Їх водозабезпечення здійснюється переважно за рахунок побутових колодязів. Окрім того, при локальному водозабезпеченні окремих адміністративних, соціальних, промислових, сільськогосподарських та інших об'єктів використовуються поодинокі свердловини. Всього в області в різні роки пробурено біля 1300 експлуатаційних на питну воду свердловин.

У 2014 році основними водокористувачами області (415 суб'єктів) забрано із природних водних об'єктів 38,24 млн.м³ води (на 0,21 % менше, ніж за попередній рік) та скинуто всього 32,67 млн.м³ зворотних вод (на 4,165 % менше, ніж у 2013 р.). У 2014 р. показник використання свіжої води по всіх галузях становив 29,94 млн.м³.

Споживання свіжої води у 2014 році порівняно з 2013 р. зменшилось на 0,2%. Найбільше використано води на побутово-питні потреби - 13,94 млн.м³. На сільськогосподарські потреби використано 1,548 млн.м³, виробничі потреби - 4,043 млн.м³. Найбільше свіжої води споживається в м. Ужгород - 7,508 млн.м³, м. Мукачево - 3,797 млн.м³, Мукачівському районі - 6,138 млн.м³ та Іршавському районі - 3,407 млн.м³.

Найбільшими споживачами води є підприємства житлово-комунального господарства області (65 % від загального використання води по області) та сільського господарства (30 % від загального водоспоживання). Втрати води при транспортуванні у 2014 р. становили 8,214 млн.м³ (на 1,3 % менше, ніж у

попередньому році). Найбільші показники втрат води при транспортуванні у ММКП «Мукачівводоканал», ТОВ «Водоканал Карпатвіз» та Виноградівського ВУЖКГ. Великий обсяг втрат води обумовлений застарілими мережами водопостачання, які потребують невідкладного ремонту та переоснащення.

В галузі сільського господарства області водні ресурси використовуються у двох основних напрямках: сільськогосподарське водопостачання та рибне господарство.

Водоспоживання у сільському господарстві представлено у таблиці 2 Додатку.

Технічний стан систем сільськогосподарського водопостачання в цілому перебуває на незадовільному рівні. Значна кількість існуючих водопроводів побудована без проектів або з великими відхиленнями від них. Велика частина мереж за своїм технічним станом вимагає заміни, потребують модернізації споруди. З погляду санітарно-гігієнічної надійності більшість сільських водопроводів не відповідають нормативним вимогам.

Найбільшими забруднювачами поверхневих водойм і надалі залишаються об'єкти житлово-комунальних підприємств області, якими у 2014 році було скинуто в поверхневі водойми 2,34 млн.м³ забруднених стічних вод або 97 % від загального скиду забруднених стоків по області.

Згідно даних статистичної звітності 2-ТП (водгосп) за 2014 р. в частині скиду стічних вод та забруднюючих речовин у поверхневі водойми з 21 виробничого управління житлово-комунального господарства області, які здійснюють відведення зворотних вод у поверхневі водойми, 18 включено до переліку основних забруднювачів.

Нормативну очистку стічних вод забезпечують КОС міст Свалява, Іршава та с. Розівка Ужгородського району. Із 21 існуючих каналізаційних очисних споруд комунальних підприємств 93% потребують реконструкції, збільшення пропускної спроможності та впровадження більш передових технологій очищення стічних вод.

3.3. Мінерально-сировинний потенціал

В області розвідано 217 родовищ, в яких 30 різноманітних корисних копалин, зокрема: дорогоцінних металів (золото, срібло), кольорових металів (свинець, цинк), ртуті, газу та вугілля, гірничорудної сировини (глина бентонітова, каоліти) та гірничо-хімічної сировини (сіль кухонна), цеоліту, а також значну кількість родовищ різноманітних будівельних матеріалів (андезиту, андезито-базальту, мармуру, перліту, глини тугоплавкої, сировини цегельно-черепичної тощо).

За даними Державного балансу запасів, тільки в Закарпатті сконцентровані затверджені запаси таких копалин стратегічного значення, як золото, срібло, цинк, свинець і германій. Закарпаття має єдині в Україні родовища цеолітів, а їх запаси є одними з найбільших у світі. Тільки в нашому краї наявна цінна руда бариту, який Україна нині купує за кордоном; ще Закарпаття стовідсотково в Україні володіє колосальним сировинним потенціалом для оздоблення і будівництва (мармури, мармуризовані вапняки, декоративні туфи, андезити і андезито-базальти, вапняки тощо). Закарпаття не випадково називають Срібною Землею.

Золото і срібло геологи відкрили у Мужіївському золотополіметалічному родовищі (Берегівський р-н) і в золоторудному родовищі “Сауляк” (Рахівський р-н). Запаси першого затверджені у 1990 р. і розроблялися з 1999 р. у Мужіївському руднику потужністю 60 тис. тонн руди на рік, яка перероблялася тут же на збагачувальній фабриці. Це єдине в Україні золотодобувне підприємство. За час роботи у державну скарбницю надійшло понад 736 кг мужіївського золота. Із грудня 2006 р. підприємство припинило виробничу діяльність. Недоліком розробки Мужіївського родовища є те, що на об’єкті накопичувалося хвостосховище використаної руди, у якій залишається 20-25% золота і багато інших цінних металів. Поліметалічна руда в родовищі містить свинець, золото, індій, телур, галій, германій, сурму, кобальт, барій, ртуть, селен, питома вага яких становить 32%. Золото в цій руді має в середньому вміст 5-6 грамів на тонну. Технологія, яка використовується, не

давала змоги добути з руди всі цінні елементи. Рідкісні метали, а саме ртуть і алуніт (з якого отримують глинозем і металічний алюміній), відкрито в 4-х родовищах кіноварі по ртуті (поблизу с Дубриничі і с. Тур'я Бистра Перечинського р-ну, с. Вишково Хустського р-ну) і в 2 родовищах алунітової руди (Берегівському і Біганському). Всі ці родовища не експлуатуються.

Гірничо-хімічні корисні копалини представлені в області Солотвинським родовищем кам'яної солі; двома родовищами сировини для вапнування кислих ґрунтів (Новоселицьким родовищем мергелю і Свалявським родовищем вапняку); родовищем бариту; шістьма родовищами білих і забарвлених глин (експлуатуються тільки два з них, а саме: Оноцьке родовище білих глин (Виноградівський р-н), в якому добувається сировина для виготовлення кахельних камінів та Малоком'ятське родовище забарвлених глин, де виготовляється мінеральна фарба і кахель). Як і в попередні роки, карстоутворення на вивченій території продовжується в межах Солотвинського шахтного поля (Тячівський район). Станом на вересень 2014 р. загальний об'єм провалів та карстоутворень на Солотвинському родовищі складав 5181800 м³, на жовтень 2014 року складав 5182000 м³. Збільшення провалів та карстоутворень - 200 м³.

Причини зсувів: Солотвино - карпатський населений пункт, а наші гори - молоді, до цього часу в них проходять природні "будівничі" процеси. Отож тут щодня відбуваються землетруси силою 1-2 бала за Фарингейтом. Місцеві люди до цього звикли настільки, що таких порухів земної поверхні не відчують.

Отже, коливання ґрунту - перша з причин зсувів та проваль. Але не єдина. Інша причина пов'язана з розвитком тут промислового виробництва. У дев'ятнадцятому та у першій половині двадцятого століття сіль у копальнях видобувалася так званім крапельним способом. Тобто шахтарі начеб "занурювалися" у пласт, не знищуючи його оболонки. Тому вода не потрапляла у штольні і не розчиняла породу. За радянських часів донецькі фахівці впровадили у Солотвині шахтовий спосіб отримання продукції з-під

землі, котрий, до речі, застосовується на вугільних і солевидобувних шахтах Донбасу. Там порода спеціальним довгим буром вибирається відразу вся, оскільки тамтешні місця - маловодні, до того ж на кам'яне вугілля вода аж ніяк не впливає, не вимиває й соляні поклади. У Солотвині ж - бурхливі підземні потоки, "гуляє" старе річище Тиси. Тому зруйновані шахтовим способом соляні залишки - вимиваються водою, внаслідок чого утворюються пустоти. Це і є причиною утворення карстових проваль.

3.4. Структура утворення та накопичення відходів

За даними Головного управління статистики у Закарпатській області на початок 2015 року у сховищах організованого складування та на територіях підприємств області накопичено 396,6 тис. тон відходів I-IV класів небезпеки.

Накопичення відходів (станом на початок 2020 р.), згідно даних Головного управління статистики у Закарпатській області представлено у таблиці 3 Додатку.

Відходи I-го класу небезпеки - це відходи гальванічного виробництва, відходи з вмістом сурми, відходи формальдегіду, які через відсутність технологій переробки або утилізації, під контролем Державної екологічної інспекції в Закарпатській області зберігаються на території власників відходів. Відпрацьовані люмінесцентні, ртутні лампи і ліхтарі, що містять ртуть, систематично збираються та вивозяться на ТОВ «Микитртуть» Донецької області для подальшої утилізації.

Впродовж 2014 року на території області збір та відправку на утилізацію даного виду відходу проводили ТОВ «Еко Лайф» та ТОВ «Нью Екосвіт» (м. Ужгород), які отримали відповідні ліцензії Мінприроди України та технічне обладнання для проведення операцій з небезпечними відходами.

Відходи II-го класу небезпеки - це відпрацьовані свинцеві акумулятори з електролітом, відпрацьовані нафтопродукти, у тому числі мастила, відходи гальваніки. В області на здійснення операцій у сфері поводження з даними відходами ліцензію Мінприроди України отримало ТОВ «Нью Екосвіт» (м.

Ужгород). Збір та відправку на утилізацію відпрацьованих свинцевих акумуляторів в регіоні здійснює КП «Вторма» (м. Мукачево).

Відходи III-го класу небезпеки - відходи вигребів, промаслені тирса та ґрунт, матеріали фільтрувальні забруднені, промаслене ганчір'я, шпали дерев'яні та ін.

Відходи IV-го класу небезпеки - відходи гірських порід, мул очисних споруд, відходи деревообробки, брухт чорних та кольорових металів, шини відпрацьовані, склобій, макулатура та ін.

Відходи деревообробки використовуються для виготовлення брикетів, пелетів та спалюються в котлах в якості додаткового енергетичного ресурсу.

Поводження з непридатними пестицидами

Внаслідок проведених Мінприроди України у 2006-2012 рр. робіт із забезпечення екологічно безпечного збирання, перевезення, зберігання, оброблення та знешкодження непридатних та заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин (ХЗЗР) усі непридатні пестициди з території Закарпатської області були вивезені для знищення.

Разом із тим, на території регіону (с. Рокосово, Рокосівська сільська рада Хустського району) зберігається 225 тон забрудненого пестицидами ґрунту, який за висновком Українського науково-дослідного інституту екологічних проблем (м. Харків) є токсичними відходами I та II класу небезпеки і потребує термінового вивезення за межі області або знешкодження.

Ще в серпні 2011 року на підставі договору укладеного між ТзОВ «С.І. Груп Консорт Лтд» і Міністерством екології та природних ресурсів України були частково виконані роботи з утилізації отрутохімікатів. На даний час на території ПАТ «Агрокомплекс» продовжують залишатися цистерни й залізобетонні контейнери із отруйною речовиною загальним обсягом приблизно 225 тонн. Це було встановлено актом, складеним за результатами перевірки, проведеної комісією з питань ТЕБ та НС Хустської районної державної адміністрації. Ці цистерни та контейнери із отрутою, яка не була утилізована, становлять серйозну загрозу життю і здоров'ю мешканців

Хустського району, а також навколишнього природного середовища. Згідно із аналізом на вміст пестицидів, проведеного Ужгородською прикордонною Державною контрольно-токсикологічною лабораторією, біля Рокосова вміст цистерн є сумішами ґрунту з пестицидами, а рідина -- водний розчин пестицидів значної концентрації. Досліджені суміші містять більш ніж у 17 тисяч разів перевищені гранично допустимі концентрації, не можуть бути ніяким чином застосовані і потребують негайної утилізації.

Звіт про проведені дослідження було направлено директору Департаменту екології та природних ресурсів при Закарпатській обласній адміністрації та Державній екологічній інспекції у Закарпатській області. Однак, до теперішнього часу проблема остаточної утилізації небезпечних відходів, що залишилися на території ПАТ «Агрокомплекс» в с.Рокосово Хустського району, не вирішена.

3.5. Природно–заповідний фонд Закарпаття

Швейцарсько-український проект FORZA – проект розвитку лісового господарства на Закарпатті передбачав розвиток туризму на базі пралісових екосистем.

Загалом в області нараховується 415 об'єктів природно-заповідного фонду держави сумарною площею 1,54 тис. км². Серед них: міжнародний біосферний резерват "Східні Карпати", Карпатський біосферний резерват, Карпатський НПП, НПП "Синевир", 38 заказників державного та місцевого значення, 349 пам'яток природи, 22 пам'ятки садово-паркового мистецтва, 3 заповідні урочища тощо.

Карпатський біосферний заповідник створений у 1968 р., з 1992р. входить до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Загальна площа заповідника становить 57 880 га. Також входять шість відокремлених масивів та ботанічні заказники державного значення "Чорна Гора" і "Юлівська Гора". Вони розміщені на території Рахівського, Тячівського, Хустського та Виноградівського районів Закарпатської області в межах висот від 180 до

2061 м. Така територіальна структура репрезентує практично все ландшафтне та біологічне різноманіття Українських Карпат. Тут представлені найкраще збережені карпатські екосистеми, які є сховищами для багатьох рідкісних, а також тих, що зникають, видів рослин і тварин. У заповіднику є 64 види рослин і 72 види тварин, занесених до Червоної книги України та до Європейського Червоного списку.

Майже 90 % його території вкрито лісами. Тут представлений весь комплекс висотної поясності Українських Карпат – від ділянок передгірних лук та дібров до альпійського поясу з лучними, скельно-лишайниковими ландшафтами.

На його території розгорнута мережа еколого-освітніх, науково-пізнавальних маршрутів та інформаційних центрів, працює єдиний в Україні Музей екології гір та історії природокористування Карпат. Кожен із заповідних масивів (Чорногірський, Марамороський, Свидовецький, Кузійський, Угольсько-Широколужанський і Долина нарцисів), що входять до складу Карпатського біосферного заповідника, вирізняється своїми характерними, неповторними природними об'єктами. Рельєф високогір'я Чорногорського хребта носить сліди давнього зледеніння з характерними льодовиковими формами – мальовничими карами та троговими долинами. Марамороський заповідний масив – Рахівські гори (відроги Марамороського кристалічного масиву), що лежать на південь від Чорногори. Масив складений з твердих кристалічних порід, що зумовлює унікальність рельєфу цієї території, якій властиві глибокі міжгірні долини, льодовикові цирки, численні скелясті гребені та вершини (найвища точка – г. Піп Іван Марамороський, 1938 м). Через такий рельєф Марамороську частину Українських Карпат називають Гуцульськими Альпами.

Свидовецький заповідний масив, як пише в своєму путівнику Йосип Гілецький, охоплює найвищу частину Свидовця з вершинами Велика (1881 м) й Мала Близниці (1567 м), розлогими масивами пралісів і величними субальпійськими луками з розсипами едельвейсів, льодовиковими цирками і

карами. За рейтингом туристичної популярності цей район поступається в Українських Карпатах тільки Чорногорі.

Кузійський заповідний масив охоплює південні відроги Свидовецького хребта з панівними вершинами Кимпа (1091 м) і Полянський (1094 м). Тут, на окремих скельних виходах, збереглися осередки тиса ягідного – реліктової рослини, яка дійшла до нас з дольодовикової епохи.

Угольсько-Широколужанський заповідний масив – найбільша частина Карпатського біосферного заповідника й водночас найбільший осередок букових пралісів у Європі. Південна частина масиву розташована у Пекінській зоні вапнякових стрімчаків з добре розвинутим карстом. Тут представлені найрізноманітніші підземні карстові об'єкти: печери, гроти, шахти, колодязі тощо. На території заповідного масиву їх понад 30, серед яких і найбільша печера Українських Карпат – "Дружба", сумарна довжина ходів якої становить близько кілометра. У печері "Молочний камінь" знайдено стоянку стародавньої людини періоду пізнього палеоліту. А серед надземних вапнякових утворів виділяється унікальний природний міст, відомий під назвою Кам'яного. Для території масиву властиві оригінальні геоморфологічні утвори – вапнякові стрімчаки, висота яких сягає понад 70 м. Значне багатство неживої природи масиву доповнюється різноманіттям живих об'єктів.

Заповідний масив "Долина нарцисів" розташований у Хустсько-Солотвинській долині на терасі р. Тиси біля с. Кіреші (Хустський район). Це унікальний ботанічний об'єкт, в якому охороняється останній в Європі рівнинний осередок нарцису вузьколистого.

Вулканічні Карпати представлені у Карпатському біосферному заповіднику двома невеликими за площею заказниками "Чорна гора" та "Юлівська гора", які отримали свою назву від однойменних вершин Гутинського хребта. Рослинність цих масивів сформована унікальними для Українських Карпат деревостанами зі скельного, багатоплідного, бургундського видів дуба.

Тільки у цих масивах заповідника поширені рідкісні види тварин середземноморського походження. Завдяки близькому розміщенню значних населених пунктів, зокрема Виногорова, ці осередки дикої природи мають велике рекреаційне значення.

Біосферний заповідник "Східні Карпати" – це єдиний у світі цілісний тристоронній біосферний резерват у межах Польщі, Словаччини й України, утворений у 1992 р. (українська частина ввійшла у 1998 р. за спеціальним рішенням ЮНЕСКО). Українська частина біосферного заповідника "Східні Карпати" має площу 58 587 га і складається із "Ужанського" НПП, розташованого у верхів'ях долини річки Уж, та РЛП "Надсянський". Ужанський національний парк безпосередньо межує зі словацьким національним парком "Полонини" та польським "Бещади". А ландшафтний парк "Надсянський" межує з польським регіональним ландшафтним парком "Долина Сяну".

Ужанський НПП створений у 1999 р. на площі 39 159 га. Втім, заповідні резервати "Стужиця" площею 331,8 га і "Тиха" площею 14,9 га існували на території сучасного парку ще з 1908 р.

Парк розташований на Південному схилі Східних Карпат, його територія простягається уздовж верхів'я р. Уж (притоки р. Тиса) і має видовжену форму довжиною 45 км і шириною 3-18 км. Найвищими вершинами є: г. Стінка (1092 м), г. Кременець (1214 м), г. Мала Равка (1303 м), г. Канчова (1111 м), г. Черемха (1133 м), г. Велика Семенівка (1091 м), г. Розсипанець (1107 м), г. Кінчик (1251 м) та г. Ополонок (1133 м). Басейни трьох великих річок – Дністра, Сяну та Тиси – сходяться разом у межах території парку на Ужоцькому перевалі (855 м). Саме тут проходить Європейський вододіл між Балтійським та Чорним морями.

У селах Ужок, Стужиця, Жорнава, Сіль є мінеральні джерела. Ця вода насичена діоксидом вуглецю з великою кількістю бору. Зазвичай, її широко використовують тутешні мешканці. Цікава територія парку і в

спелеотуристичному плані – біля села Княгиня є малодосліджені карстові печери.

НПП "Синевир" створений у 1989 р. на площі 50,3 тис. га. Парк розатований у верхів'ях долини р. Терєблї з унікальними середньогірними ландшафтами Горган, смєрековими масивами, численними потїчками та озерами на чолї з найкоштовнїшою "перлиною" Українських Карпат – озером Синевир. Не менш мальовничими заповідними урочищами парку є гїрське озеро Озїрце на півнїчно-схїдному макросхїлї г. Гропа, а також олігогрофнї (з випукло-сферичною поверхнею) болота Глуханя та Замшатка. Рослиннїсть і тваринний свїт парку вражають своїм багатством – тут охороняється понад 10 тис. вищих судинних рослин, а також 43 види ссавцїв, 91 – птахїв, 7 – плазунїв, 12 – земноводних, 24 – риб, бїльше 10 000 видїв безхребетних органїзмїв.

Рекреацїйні зони названих об'єктїв природно-заповідного фонду Українських Карпат – "золоте дно" для цїльового інвестування в розвиток транскордонного екологічного, сїльського зеленого, пригодницько-екстремального й екзотичного туризму. В околі об'єктїв природно-заповідного фонду з їх рекреацїйною інфраструктурою є передумови для відродження ліцензованого міжнародного мисливського туризму з огляду на близьке сусїдство Закарпатського краю з державами Європейського Союзу.

Закарпаття – багатонаціональний край. Тут з давнїх часїв у тїсному сусїдствї проживають українцї (80,51 % від усього населення області), угорцї (12,08 %), румуни (2,56 %), росїяни (2,47 %), цигани (1,12 %), словаки (0,45 %), нїмцї (0,28 %) – за матеріалами перепису України 2002 р.

У гїрських районах на півнїчному схїдї області мешкає етнїчна група лемків, гори на схїдї області заселяють гуцули. Давнї традицїї добросусїдства створюють особливу атмосферу дуже гостинного ставлення селян до туристїв, що є ще однїєю вагомою запорукою перетворення краю на найколеритнїший осередок міжнародного туризму в Центральнї-Схїднїй Європї.

РОЗДІЛ IV

ОЦІНКА РІВНЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

4.1. Методики визначення рекреаційного потенціалу

Оцінка рекреаційного потенціалу має багатоаспектний характер, а тому є складним і не до кінця вивченим процесом. Це зумовлено низкою чинників, серед яких недостатність розроблених методик, рівень забезпеченості інформацією про їх якість і кількість та суб'єктивність оцінок.

Методика визначення комплексної оцінки рекреаційного потенціалу територій запропонована Бейдиком О.О. [11]. Ця методика є основою здійснення рекреаційної діяльності, впливає на її територіальну організацію, формування рекреаційних районів і центрів, їх спеціалізацію та економічну ефективність регіону. Критеріями оцінки рекреаційного потенціалу розглядаються чинники, що відображають його ціннісні характеристики. Такими чинниками є ландшафтна та культурно-ландшафтна цінність місцевості, ступінь і закономірність освоєння території, наявність умов для відпочинку, пізнавального туризму та інших видів відпочинку.

Музиченко-Козловська О. В. [35] пропонує здійснювати оцінку існуючої туристичної привабливості регіону за допомогою експертно-статистичного методу на основі визначеного переліку показників: площа природних рекреаційних ресурсів, кількість антропогенних туристичних ресурсів, кількість засобів розміщення туристів, інвестиції в основний капітал готелів та ресторанів, середній рівень цін на послуги у туристичних підприємствах, доходи на душу населення, кількість економічно активного населення, кількість підприємств-суб'єктів підприємництва, щільність автомобільних доріг із твердим покриттям, коефіцієнт злочинності, щільність шкідливих викидів в атмосферу, поточні витрати підприємств на охорону природних ресурсів, витрати підприємств на ремонт основних засобів природоохоронного призначення.

Ковальов Б. Л., Мельник Л. Г., Пономарьова Г. С. пропонують авторський підхід до оцінювання туристичної конкурентоспроможності, який передбачає формування інформаційного наповнення зі статистичних показників, що характеризують екологічні, культурно-історичні, економічні, соціальні та інфраструктурні фактори (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Фактори та напрямки показників для оцінювання туристичної конкурентоспроможності

Фактор	Напрямок показників
Екологічні	Довкілля (забруднення атмосфери, природоохоронні землі, пам'ятки природи тощо); природні ресурси (використання води, вирубування лісів, рідкісні види тощо)
Культурно-історичні	Культурно-історична спадщина (пам'ятки культури, історичні місця, кількість витворів мистецтва тощо)
Економічні	Економічний розвиток (рівень доходів, інфляція, економічно активне населення тощо); ринок праці (зайнятість, безробіття населення тощо); бізнес-середовище (податки, ризики тощо); інвестиційний клімат (інвестиції, інновації тощо)
Інфраструктурні	Розвиток туристичної інфраструктури (заклади розміщення, заклади харчування, заклади відпочинку та розваг тощо); розвиток комунікацій (транспорт, телефонний зв'язок, Інтернет тощо)

Одним з методів дослідження рекреаційного потенціалу територій, який набув широкого використання, є бальна оцінка. У багатьох дослідженнях її сьогодні визначають на основі врахування таких аспектів: фізіологічного (сутність комфортності природних умов для організму рекреантів), естетичного (характер емоційного впливу ландшафтів на рекреантів), технологічного (можливість проведення певних рекреаційних занять) і санітарно-гігієнічного (чистота атмосферного повітря, земельних і водних ресурсів).

Загально прийнятою є поетапна схема визначення оцінки, відповідно до якої на першому етапі відбувається визначення завдання дослідження, суб'єкта та об'єкта оцінки, на другому – відбір показників, які враховують в оцінці, на третьому – розробка оцінних шкал для окремих показників, на четвертому – отримання приватних оцінок на підставі цих шкал, на п'ятому –

об'єднання приватних оцінок у загальні інтегральні, на шостому – аналіз отриманих оцінок, їх відповідності реальній ситуації.

Найбільш ґрунтовною і водночас зручною в користуванні при визначенні бальної оцінки рекреаційного потенціалу території вважається методика В.І.Мацоли [34]. В ній використовується система показників для розрахунку рівня розвитку рекреаційного потенціалу регіону (табл. 4.2).

Таблиця 4.2 – Система показників для розрахунку рівня розвитку рекреаційного потенціалу [34]

Груповий індекс	Часткові показники
1	2
Індекс забезпеченості природними рекреаційними ресурсами	- забезпеченість регіону лісовими ресурсами, %;
	- забезпеченість землями природно-заповідного фонду, %;
	- забезпеченість регіону гідроресурсами, %;
	- забезпеченість регіону мінеральними водами, куб.м/добу/люд.;
	- забезпеченість регіону лікувальними грязями, куб.м/люд.;
	- забезпеченість землями рекреаційного призначення, %;
Індекс забезпеченості історико-культурними ресурсами	- кількість пам'яток археології, історії, монументального мистецтва, од.;
	- кількість пам'яток архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва, науки і техніки, ландшафтів, од.;
	- кількість закладів культури та мистецтва (клубних закладів, музеїв, театрів, бібліотек, демонстраторів фільмів), од./10 тис. населення;
	- кількість сакральних споруд у регіоні, од.;
	- місткість закладів культури та мистецтва (театрів, клубних закладів, демонстраторів фільмів), місць/10 тис. населення;
	- частка рекреаційної площі у загальній структурі музейної території, %;
Індекс забезпеченості матеріально-технічними ресурсами	- кількість готелів та аналогічних засобів розміщення, од.;
	- місткість готелів та аналогічних засобів розміщення, місць / 10 тис. населення;
	- кількість спеціалізованих засобів розміщення, од.;
	- місткість спеціалізованих засобів розміщення, місць /10 тис. населення;
	- кількість об'єктів ресторанного господарства, од.;
	- місткість об'єктів ресторанного господарства, місць/10 тис. населення;
	- щільність залізничних колій загального користування, км/ 1000 км ² ;
	- щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, км/1000 км ² ;
	- кількість аеропортів, морських та річкових портів, од.;
	- доступність користування мобільним зв'язком, %;
- доступність користування мережею Інтернет, %;	
Індекс забезпеченості трудовими ресурсами	- кількість працівників зайнятих у культурно-мистецькій сфері (театри, клубні заклади, музеї, виставкові заклади), осіб/10 тис. населення;
	- кількість зайнятого населення у суб'єктах туристичної діяльності (туроператори, турагенти, екскурсоводи), осіб /10 тис. населення;
	- кількість працівників готелів та аналогічних засобів розміщення, осіб /10 тис. населення;
	- кількість працівників у спеціалізованих засобах розміщення, осіб /10 тис. населення;
	- частка працівників рекреації у загальній чисельності працівників ПЗФ, %;
Індекс забезпеченості фінансовими ресурсами	- інвестицій в основний капітал діяльності готелів та ресторанів, тис. грн.;
	- інвестицій в основний капітал діяльності у сфері культури і спорту, тис. грн.

4.2. Результати визначення рівня рекреаційного потенціалу

У розрізі адміністративних районів за 100-бальною шкалою ми оцінювали індекси природних, історико-культурних, матеріально-технічних, трудових ресурсів та фінансової спроможності району. Визначення рекреаційного потенціалу територій обчислюється за допомогою математичної формули 1:

$$РП = I_{пр} + I_{ік} + I_{мт} + I_{тр} + I_{фр} + I_{кл} - I_{нч}, \quad (1)$$

де: РП – рекреаційний потенціал;

$I_{пр}$ – Індекс забезпеченості природними рекреаційними ресурсами;

$I_{ік}$ – Індекс забезпеченості історико-культурними ресурсами;

$I_{мт}$ – Індекс забезпеченості матеріально-технічними ресурсами;

$I_{тр}$ – Індекс забезпеченості трудовими ресурсами;

$I_{фр}$ – індекс забезпеченості фінансовими ресурсами;

$I_{кл}$ – сприятливості клімату;

$I_{нч}$ – індекс значимості впливу негативних екологічних чинників.

Загальну бальну оцінку рекреаційного потенціалу району було отримано, підсумовуючи бальну оцінку кожної з груп ресурсів у цьому районі (табл. 4.2).

Максимальну кількість балів за певним видом ресурсу присвоєно району, який з урахуванням усіх оціночних критеріїв є лідером за цим видом ресурсу.

На основі проведених нами обчислень було визначено підсумкову оцінку рекреаційного потенціалу Закарпатської області. Найвищий бал зайняв Берегівський район – 90,8 (найвища забезпеченість матеріально-технічних ресурсів), Мукачівський – 88,6 (забезпеченість фінансовими ресурсами), Ужгородський – 85,8 (забезпеченість трудовими ресурсами), Тячівський – 83,3 (забезпеченість лісовими ресурсами), Хустський – 79,3 (забезпеченість рекреаційними ресурсами), Рахівський – 76,1 (переважають об'єкти ПЗФ).

Таким чином, практично всі райони Закарпатської області мають достатньо багато перспектив для розвитку рекреаційної галузі та туризму.

Визначення бальної оцінки рекреаційного потенціалу різних районів Закарпатської області

Район	Груповий індекс забезпеченості ресурсами					Рекреаційний потенціал
	природними рекреаційними	історико-культурними	матеріально-технічними	трудовими	фінансовими	
1. Берегівський	15,3	14,9	21,7	18,5	20,4	90,8
2. Мукачівський	14,4	17,0	17,4	18,4	21,4	88,6
3. Рахівський	21,1	10,6	12,2	17,3	14,9	76,1
4. Тячівський	21,8	16,2	13,1	15,4	16,8	83,3
5. Ужгородський	13,3	15,7	18,8	19,7	18,3	85,8
6. Хустський	21,4	15,5	13,7	16,0	12,7	79,3

РОЗДІЛ V

ПРОБЛЕМИ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЗАКАРПАТТЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

5.1. Рекреаційно–туристичний потенціал DESTИНАЦІЙ ЗАКАРПАТТЯ

Дестинація (лат. *destino* – «призначення», «місцезнаходження») – це географічна територія, яка є привабливою для туристів завдяки наявності унікальних або специфічних туристсько-рекреаційних ресурсів та відповідної інфраструктури, доведених до споживачів у вигляді готового туристичного продукту з метою задоволення їх найрізноманітніших потреб. Іншими словами, це місце призначення туриста, де він має реалізувати мету своєї подорожі. Європейська Комісія визначила дестинацію як *«територію, яка окремо ідентифікується і підтримується для туристів як місце відвідування й у межах якої туристичний продукт виробляється одним чи декількома закладами або організаціями»* [9, с.120]. Проте, не кожна територія може називатися дестинацією. Для цього необхідною є відповідність наступним критеріям:

1. Транспортна доступність та наявність певного набору послуг належної якості для обслуговування туристів (трансфер, розміщення, харчування та ін.);

2. Наявність цікавих для відвідування пам'яток природи, історії, культури, релігії і т.д.;

3. Наявність інформаційних систем (наприклад, систем комп'ютерного бронювання) задля просування продукту на туристичному ринку.

Сьогодні в Україні дестинації тільки починають формуватися. Це пов'язано з трансформаційними процесами в економіці країни та її повільною інтеграцією до світового економічного простору. Щодо місця на світовому туристичному ринку, то дестинація України є складовою Європейського туристського регіону.

Головчан А. І. за туристсько-рекреаційною ознакою виділяє в межах України вісім регіональних дестинацій: Карпатську, Кримську, Азово-Чорноморську, Донецьку, Подільську, Придніпровську, Слобожанську та Поліську, кожна з яких поділяється на різні типи локальних.

Леонтьєва Ю. Ю., відповідно до адміністративно-територіального поділу, виокремлює в межах України 25 регіональних туристичних дестинацій. В межах Європейського туристського регіону також виділяють транскордонні дестинації, які частково охоплюють територію України, наприклад, біосферні заповідники «Західні Карпати» (Польща, Словаччина, Україна), «Західне Полісся» і «Розточчя» (Польща й Україна).

Загалом в межах Закарпаття виділено чотири дестинаційні регіони, які відрізняються за спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямками їх використання [14]:

I – Північний, II – Західний, III – Центрально-Східний, IV – Південно-Східний регіони (рис. 5.1).

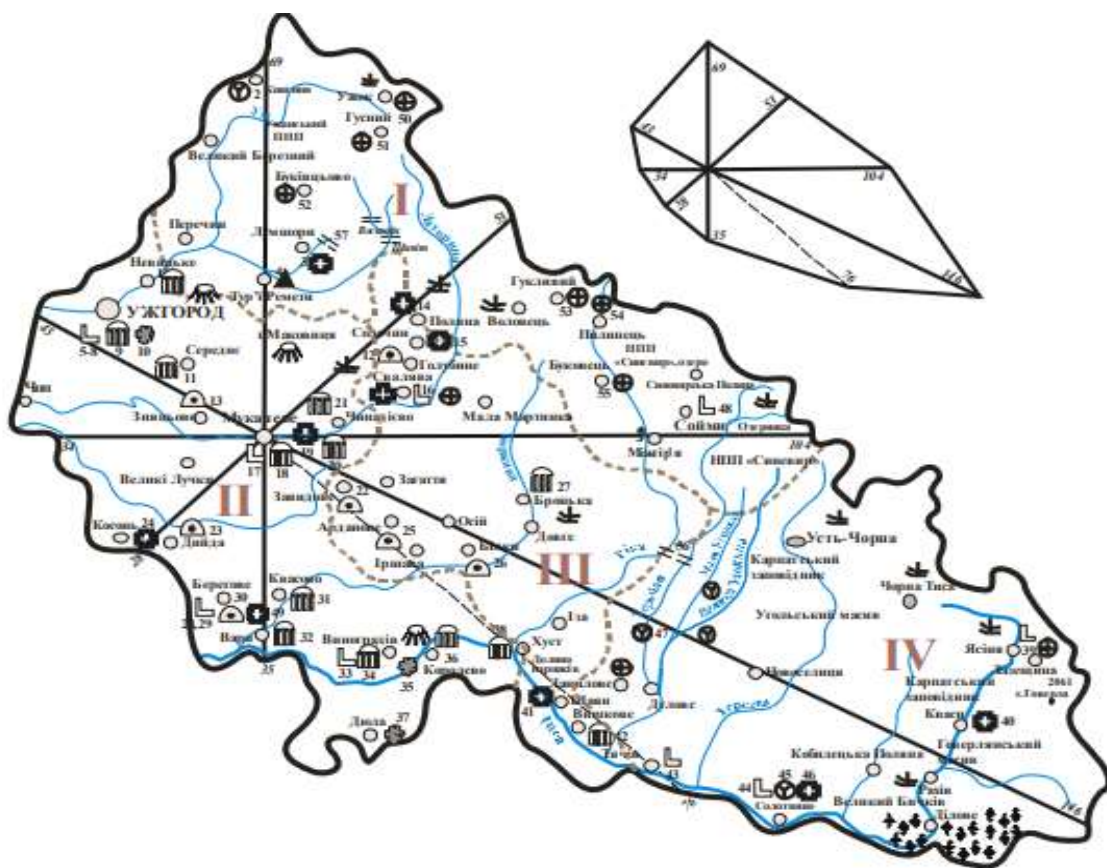

Рис. 5.1. Осередки дестинацій туризму Закарпатської області [39]

У Північному та Центральньо-Східному рекреаційних регіонах розташовані унікальні сакральні пам'ятки XVII-XVIII століття, а також значна кількість бальнеологічних курортів. Західний регіон характеризується наявністю археологічних пам'яток VI-IV ст. до н.е. та старовинними замками (XIV-XIX ст.). Особливістю Південно-Східного регіону є наявність атрактивних спелеоресурсів – печер (табл. 5.1).

Рекреаційно-туристичні ресурси DESTИНАЦІЙ Закарпатської області [14]

ДестИНАЦІЯ	Особливості атракційності	Найбільш атрактивні туристичні об'єкти
I. Північний регіон	Атрактивні природні ресурси, унікальні сакральні пам'ятки XVII-XVIII століття	печера Княгиня на території НПП «Ужанський», Ужоцька дерев'яна церква св. Михайла 1745 р., Церква св. Анни 1791 р. V с. Буківцьово.
II. Західний регіон	Атрактивні історико-археологічні ресурси, бальнеологічні ресурси	Замок «Паланок» у Мукачево, палац Чинадієвський, Ужгородський замки-фортеці, термальні джерела Берегове
III. Центральньо-Східний регіон	Бальнеологічні ресурси, археологічні пам'ятки	мінеральні води бальнеологічних курортів Поляна, Солочин, Шаян, озеро Синевир, ТерблеРікська ГЕС, Арданівське городище
IV. Південно-Східний регіон	Атрактивні природні ресурси, бальнеологічні ресурси, спелеоресурси	Карпатський біосферний заповідник, печери Перлинна, Білих стін, Чурь, солотвинські соляні шахти та карстові соляні озера

Проте варто розглянути аспект рекреаційної діяльності у прикордонних районах Закарпаття. Пропонуємо виділити **V дестИНАЦІЙНИЙ РЕГІОН ВЗДОВЖ ПРИКОРДОННИХ РАЙОНІВ** (рис. 5.2).

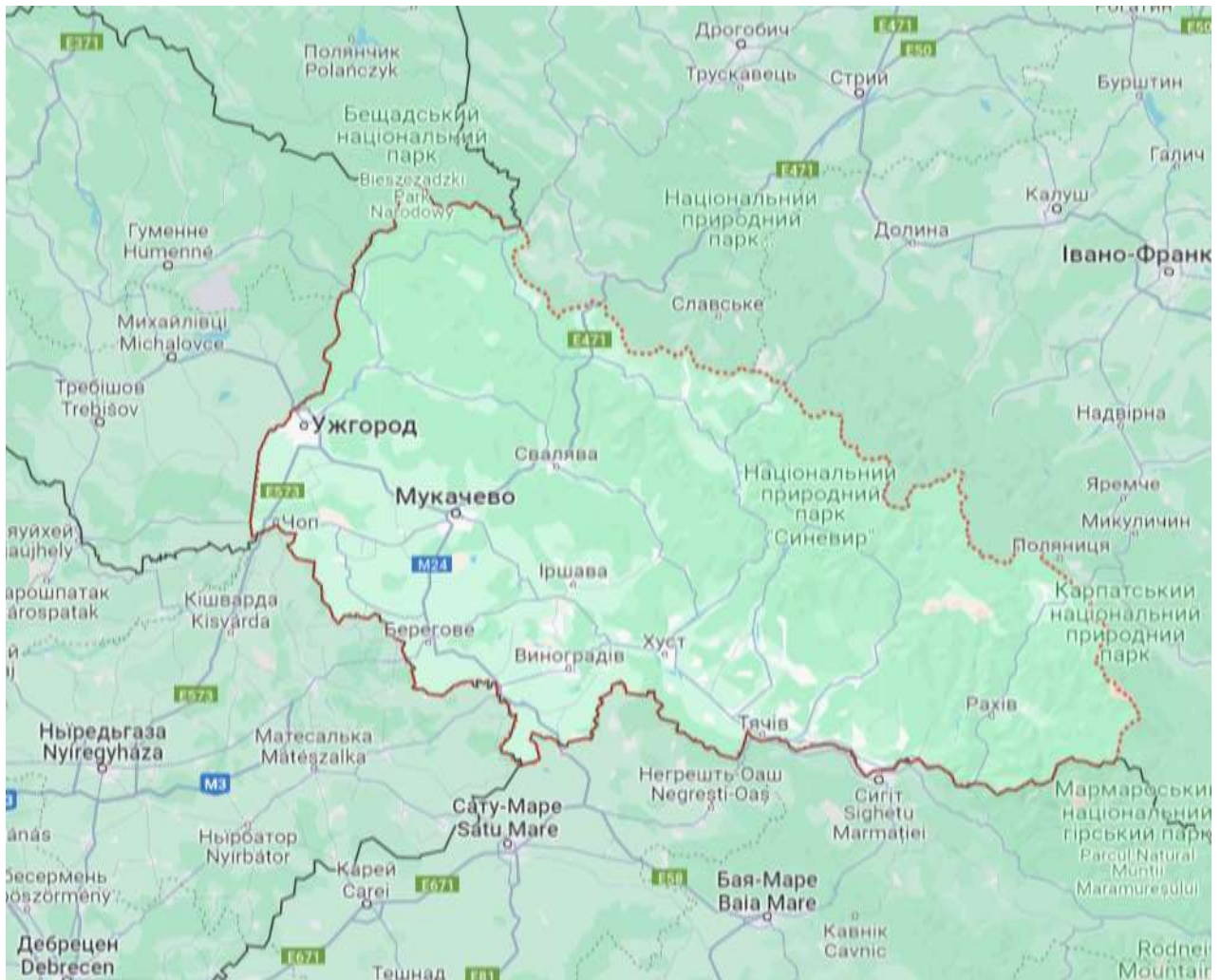

Рис. 5.2. Дестинаційний V регіон вздовж прикордонних районів
(розроблено автором)

В межах дестинаційного регіону виділяємо території:

- 1 – межує з Польщею: Волосянка, Ужок, Веховина-Бистра, Лубня, Стужиця (українська сторона), Wolosate, Tarnica, Ustrzyki Górne, Moczarne (польська сторона). Між державами склались дуже сприятливі територіальні умови для рекреаційного використання території. Цьому сприяє міжнародна науково-дослідна співпраця двох природоохоронних установ – Ужанський національний природний парк і Bieszczadzki Park Narodowy (Бещадським національним парком).
- 2 – межує зі Словаччиною: Великий Березний, Малий Березний, Завосина, Кам»яниця, Невицьке, Оноківці, Ужгород, Сюрте, Соломоново (українська сторона), Záhony, Velke Karušany, Vyšne Nemecke, Ulič, Uličské Krive, Nová Sedlica (словацька територія). Відбувається активна співпраця між

Ужанським національним природним парком і Narodny park Poloniny (народний парк Полонини).

3 – межує з Угорщиною: Чоп, Косонь, Берегове, Астей (українська сторона), Tiszabecs, Tuzsér, Kisvárda (угорська сторона).

4 – межує з Румунією: Велятино, Шаян, Буштино, Тячів, Рахів (українська сторона), Sighetu Marmatiei, Negresti-Oaş, Satu Mare, Baia Mare (румунська сторона). Дієва співпраця відбувається між карпатським національним природним парком і Parcul Natural Muntii Maramureşului (Мармароським національним гірським парком).

Найбільша площа прикордонних територій належить новоутвореному Ужгородському району – межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною. Другим районом є Берегівський – межує з Угорщиною та Румунією. Частково Тячівський і Рахівський район межує з Румунією. Єдиний новоутворений Мукачівський район не межує кордоном з іншими державами.

В цьому DESTИНАЦІЙНОМУ регіоні на стадії планування та розробки на території області знаходиться значна кількість проєктів зі створення туристично-рекреаційних об'єктів та комплексів різного значення, серед яких є і проєкти загальнонаціонального масштабу:

1. Комплекс відпочинку та оздоровлення на території Пийтерфолвівського спорткомплексу з використанням термальних вод, с. Пийтерфолво Берегівського району. Площа проєкту – 6 га. Орієнтовна вартість проєкту – 900 тис. дол. США.
2. Готельний комплекс із сучасною інфраструктурою у с. Астей Берегівського району. Площа ділянки, на якій розташовуватиметься комплекс – 5 га. Сума коштів, необхідна для розвитку проєкту – 3 млн. євро.
3. Розбудова об'єктів туристичної інфраструктури на природо-заповідній території «Синевирське озеро» Міжгірського району. Проєкт передбачає будівництво готельно-ресторанних, туристично-

оздоровчих комплексів, туристично-рекреаційних центрів та баз, санаторно-бальнеологічного комплексу.

4. Гірськолижний комплекс «Полонина Апецька» на території Тячівського району. Для реалізації проєкту відводяться земельні ділянки площею 2,5-3,5 га. Орієнтовна вартість проєкту – 5 млн. дол. США.
5. Туристично-спортивний комплекс «Стой» на території гори Стой Березниківської сільської ради Свалявського району. Комплекс розташовуватиметься на площі до 50 га. Вартість проєкту – 50 млн. дол. США.
6. Гірськолижний туристичний комплекс на 3000 відпочиваючих на території Вишківської сільської ради Великоберезнянського району. Територія комплексу розташовуватиметься на площі 30 га. Вартість проєкту – 65 млн. євро. За проєктом передбачено відкрити 100 робочих місць.
7. Гірськолижний курорт «Боржава» на території Боржавських полонин Міжгірського району. Проєктується відведення земельної ділянки. За проєктом планується введення 3000 робочих місць. Вартість проєкту – 1,44 млрд. грн.
8. Туристичний комплекс «Синяк» на території Обавської сільської ради та Чинадіївської селищної ради Мукачівського району. Комплекс розташовуватиметься на площі 350 га. Передбачено відкрити 1500 робочих місць. Вартість проєкту – 142 млн. євро. Уведення в експлуатацію планується на 2024 р.
9. Готельно-спортивний комплекс з гірськими витягами «Близиця-Кваси» на території с. Кваси та гори Мала Близиця Рахівського району. Вартість проєкту – 150 млн. євро.
10. Туристичний комплекс з мережею готельно-господарської інфраструктури на території Ясінської селищної та Чорнотисянської сільської рад Рахівського району.

11. Проект «Ужгород – Полонина Руна», який передбачає створення єдиного комплексу на базі гори Полонина Руна Перечинського району, що об'єднуватиме 8 туристичних центрів [3].

5.2. Проект «Ужгород – Полонина Руна» як основа розвитку туристично-рекреаційного комплексу Закарпаття

Для формування конкурентоспроможного туристично-рекреаційного продукту та підвищення інвестиційної привабливості Закарпаття, що зрештою сприяло б розвитку в'їзного та внутрішнього туризму в регіоні, органи місцевого самоврядування області у тісній співпраці з виконавчими структурами цілеспрямовано ведуть роботу в даній сфері. Проект «Ужгород - Полонина Руна», який розпочався у 2015 році передбачає створення єдиного комплексу на базі гори Полонина Руна Перечинського району, що об'єднуватиме 8 туристичних центрів. Загальна площа проекту – 1440 га, строки реалізації – 10-12 років. Проект планується реалізувати у вісім етапів. Загальна сума необхідних інвестицій складає близько 1,25 млрд. євро [43].

Розробкою проекту на даний момент займаються компанія «Атолл Холдинг» - інвестор проекту, девелоперська компанія «СТС» та консультант Hotel Partner.

Девелопер планує створити широкомасштабний курорт поблизу обласного центру – міста Ужгород, на схилах гори Полонина Руна. Гора являється класичною альпійською лукою висотою 1479 м над рівнем моря та забезпечує сприятливі умови як для гірськолижного, так і для інших видів туризму: схили гори придатні для 4-сезонного туризму, середня тривалість снігового покриву становить 150 днів на рік, середня вологість повітря - 82-83%, середня річна швидкість вітру - 5,8 м/с, абсолютні максимуми температури влітку становлять + 26°C, абсолютні мінімуми

взимку: -20-25°C, гора – природний заповідник для рідкісних та зникаючих рослин та тварин.

Доцільність створення курорту такого рівня зумовлена також потребами українського туристичного ринку, до яких можна віднести:

1. відсутність в Україні 4-сезонного туризму (літом популярністю користується Крим, Закарпаття ж спеціалізується переважно на зимових видах відпочинку);
2. збільшення питомої ваги зимового відпочинку;
3. недостатня кількість пропозицій по внутрішньому туризму для населення 48 млн. чоловік;
4. відсутність розвиненої інфраструктури;
5. недостатня кількість пропозицій в середній ціновій категорії.

Основною ідеєю реалізаторів проекту є створення всесезонного курорту світового рівня, котрий включатиме різноманітні послуги, здатні задовольнити потреби кількох цільових сегментів ринку: від молоді до сімей з дітьми та спортсменів. Ціль проекту – створення унікального туристичного продукту, який включатиме різноманітні атракції в таких напрямках як: гірськолижний туризм, санаторно-курортний та рекреаційний туризм, аква-туризм, а також історичний та архітектурний туризм. Інноваційний підхід реалізаторів проекту простежується як в пропонованих послугах (наприклад, купання в чанах), так і у використанні простих архітектурних елементів, органічно вписаних у природний ландшафт: зокрема, великої кількості унікальних мостів.

На відміну від інших проектів з розвитку гірськолижних курортів у Східній Європі, проект «Ужгород – Полонина Руна» має єдину концепцію розвитку всієї гірської місцевості за точно визначеними алгоритмами. Для забезпечення відповідності продукту необхідному рівню, на кожному етапі розвитку та реалізації проекту інвестора та девелопера будуть консультувати всесвітньо відомі компанії готельної та девелоперської

індустрії, зокрема a2 hotelconcept, ETV Edinger Tourism Consultants & Engineers Ltd та інші.

Дестинація Полонія Руна – це вісім туристичних центрів (міста-курорти: Полянська Гута - 53 км від обласного центру; Тур'є Поляна - 51 км від обласного центру; Турички - 45 км від обласного центру; озеро Велике Тростя - 55 км від обласного центру; Вершина Полонини - 60 км від обласного центру; Липовець - 52 км від обласного центру; Лумшори - 53 км від обласного центру; Лікіцари - 50 км від обласного центру), розташовані в різних локаціях, як безпосередньо на горі, так і навколо неї. Кожен туристичний центр стане незалежною самодостатньою одиницею з власним, притаманним лише йому, стилем та характерними рисами. Територія всієї дестинації обслуговуватиметься єдиною системою гірських пасажирських перевезень, що гарантуватиме хорошу комунікацію між центрами. Загалом, якість високого рівня буде забезпечено не лише інфраструктурною складовою, але і всіма послугами курорту. Пропоновані туристичні продукти та рівень обслуговування відповідатимуть міжнародним стандартам та категорійності.

Основним видом занять на курорті взимку буде гірськолижне катання та інші зимові види спорту та розваг. Влітку відвідувачам пропонуватиметься пішохідний туризм та інші спортивні і рекреаційні заняття на відкритому повітрі. Дестинація пропонуватиме також спеціальні послуги для відвідувачів з дітьми. Туристичні центри будуть обладнані розважальними зонами для дітей та надаватимуть професійний догляд за дітьми. До повного переліку видів відпочинку, передбачених проектом для всіх категорій відвідувачів належатимуть: гірські лижі, сноубординг, катання на санках, фрістайл, хокей, керлінг, великий теніс, ігри з м'ячем, велосипедний спорт, катання на роликових ковзанах, літня бобслей доріжка, параглайдинг, гольф, аквапарки, спра-центри, кінний спорт, настільний теніс, боулінг, полювання, риболовля, трекінг.

В результаті реалізації проекту, курорт «Ужгород – Полонина Руна» запропонує відвідувачам 39 підйомників, велику кількість гірськолижних трас, найдовша з яких - 8 км. Загальна протяжність трас становитиме понад 110 км. Добова пропускна здатність гірськолижної зони – приблизно 120000 чоловік, а протяжність системи гірських перевезень – 65 км. Концепцією проекту передбачено також велику кількість кафе, ресторанів з широким спектром пропонованих страв національних кухонь різних народів та інших закладів харчування, загальна місткість яких - 26795 посадочних місць; спа та веллнесс-центрів; об'єктів розміщення (всього 345 готелів, пансіонатів, котеджів, гірських гостьових будинків, апартаментів тощо), загальний номерний фонд яких становитиме 5000 номерів, або 18860 ліжко-місць [2].

Створення комплексу проходитиме у 8 етапів. На даний момент триває реалізація першого етапу проекту, який включає в себе розробку наступних субпроектів:

- будинок відпочинку класу de luxe на 3 сім'ї;
- готель Lifestyle Designe 4*+;
- родинний готель 3*+;
- дитячий розважальний центр;
- спа і веллнесс-центр;
- підйомник (1,7 км) і 3 траси спуску (5 км);
- автоцентр;
- медико-веллнесс центр;
- об'єкти інфраструктури;
- паркові зони [6].

Створення курорту, безперечно, позитивно вплине на розвиток регіону, оскільки він внесе свій вклад в реконструкцію та будівництво об'єктів інфраструктури, облагородження території, створення нових робочих місць. Так, в результаті реалізації всіх етапів проекту планується створення близько 10000 нових робочих місць. Туристи, в свою чергу, забезпечать додаткові доходи, як в місцеві бюджети, так і в особисті бюджети місцевого

населення. Крім того, новий широкомасштабний туристичний продукт стане візитівкою регіону на світовій карті популярних DESTИНАЦІЙ.

Таким чином, комплекс «Ужгород-Полонина Руна» забезпечить появу на Закарпатті 4-сезонного туризму, який на даний час ще не набув широкого розвитку. Основною метою проекту є створення всесезонного курорту, котрий включатиме різноманітні послуги: гірськолижний туризм, санаторно-курортний і рекреаційний туризм, аква-туризм і історичний туризм. В результаті реалізації проекту курорт «Ужгород-Полонина-Руна» забезпечить як створення нових робочих місць, будівництво об'єктів інфраструктури, так і додаткові надходження в місцеві бюджети.

5.3 Загальні перспективи підвищення ефективності рекреаційно-туристичних DESTИНАЦІЙ Закарпаття у прикордонних районах

Отже, шляхи вирішення проблем туризму на регіональному та місцевому рівнях, оптимізацію зовнішніх та внутрішніх туристичних потоків, ми вбачаємо в удосконаленні механізмів державного регулювання галузі з урахуванням зарубіжного досвіду. Забезпечення сталого розвитку туристичної галузі регіону значною мірою має базуватися на модернізації туристичної та курортно-рекреаційної інфраструктури. З цією метою видається необхідним запровадити спеціальний інвестиційний режим для сприяння будівництву і реконструкції об'єктів туристичної інфраструктури. Водночас необхідне запровадження практики прямого фінансування з державного та місцевих бюджетів заходів щодо популяризації місцевого турпродукту, розвитку туристичної інфраструктури, зокрема облаштування маршрутів, місць для відпочинку в лісах та гірських районах, оглядових майданчиків, центрів туристичної інформації, інформаційних стендів на дорогах тощо.

З огляду на географічне положення області, перспективним є реалізація спільних міжнародних транскордонних проектів з країнами-сусідами з метою розвитку рекреації і туризму, вдосконалення туристичної інфраструктури,

збереження довкілля, поглиблення співробітництва, покращення економіко-соціального розвитку прикордонних територій.

Інфраструктура туристичної дестинації – це один з найголовніших та ключових факторів, котрий впливає на рішення туриста на користь приїзда на територію дестинації, а також – на подальші візити [30, с. 73].

Категорія № 1 – транспортна інфраструктура. Враховуючи загальний стан національної економіки, “експорт” туристичних послуг Закарпаття є, принаймні на найближчий час, простішою і ефективнішою формою участі в економічному поділі праці, ніж промислове виробництво, де продукція області поки що не відповідає стандартам світового ринку. У Закарпатській області перехрещуються 4 важливі міжнародні автотранспортні магістралі (Е-50, Е-58, Е-81, Е-573), що сполучають Європейський Союз з Україною, Росією, державами Центральної Азії (для порівняння — у сусідній Львівщині є лише дві — А-4, Е-49). Магістралі, що розходяться з обласного центру, з'єднують його з Братиславою, Прагою, Будапештом, Києвом, Москвою. Налагоджене пряме міжнародне автобусне сполучення з містами Словаччини (Міхайловце, Гуменне, Пряшів, Кошіце) та Угорщини (Ніредьгаза). З початком ХХІ ст. ці автомагістралі перетворюються у міжнародні транзитно-туристичні коридори з розгалуженою інфраструктурою приватних мотелів, кемпінгів, ресторанів, сервіс-центрів, що обслуговують транзитно-туристичні потоки. Область має залізничне сполучення практично з усіма столицями Південної і Центральної Європи. Протяжність залізничної колії становить 1132,9 км, з яких 922 км електрифіковано. Розвитку транскордонного туризму (передусім транзитного) сприяє найбільш розгалужена в Україні мережа митних переходів, їх в області нараховується 19. Така "відкритість" прикордонної області для міжнародних туристичних потоків – одна з основних передумов становлення Закарпаття як привабливого курортно-туристичного регіону європейського масштабу.

Категорія № 2 – інфраструктура проживання. Проблема закарпатського туризму – невідповідність інфраструктури до збільшення кількості як

внутрішніх, так і зовнішніх туристичних потоків. Згідно даних Закарпатського регіонального центру стандартизації, метрології та сертифікації, у 2020 р. отримали сертифікати на готельні послуги та харчування всього 78 закладів із 273-х, що становить всього 28 %. Проблемним питанням для Закарпаття є те, що неефективно працюють понад 60 закладів туристично-рекреаційного призначення. Не відповідають вимогам сучасності комфортність переважна більшості готелів, зокрема в містах Ужгород і Мукачево, налічується тільки 14 готелів, яким присвоєно «зірковість». З метою покращення розвитку сільських територій, особливо в гірській місцевості, управління туризму та курортів департаменту проводить постійну роботу щодо залучення населення, у т.ч. непрацевлаштованих, до започаткування своєї власної справи, шляхом організації послуг у сільському туризмі. Понад 500 сільських садиб області готові надавати послуги з розміщення, харчування та організації дозвілля. Власники сільських садиб 85 постійно працюють над створенням нового туристичного продукту для відпочиваючих та туристів.

Категорія № 3 – відпочинок. Вкрай неефективно використовується гідромінеральний ресурс області. Цілющі властивості закарпатських мінеральних вод використовуються з лікувальною метою не в повній мірі, застосування їх здебільшого обмежується пляшковим розливом. Інший приклад: із наявних в області 30 родовищ термальних мінеральних вод використовуються тільки 6. У Закарпатській області діє 59 фірм, ліцензованих на організацію іноземного, зарубіжного, внутрішнього туризму та екскурсійну діяльність. Упродовж 2020 р. їхніми послугами скористалися близько 80 тис. осіб, у тому числі 7 тис. іноземців та 56 тис. осіб, охоплених внутрішнім туризмом. Обсяг реалізації туристичних послуг, наданих турфірмами у 2020 р., склав 13,1 млн грн.

Категорія № 4 – інфраструктура харчування. Згідно наявних статистичних даних, в кінці 2020 року в області діяло 1087 підприємств ресторанного господарства всіх форм власності на 47,9 тис. місць. Найбільша

їх кількість зосереджена в м. Ужгород – 12, м. Мукачево – 11, м. Берегово – 8, м. Хуст та Ужгородському районі – по 7, та Свалявському районі – 6 підприємств. Пожвавленню туристичного руху сприяє розгалужена мережа торговельного й гастрономічного обслуговування. Загалом у Закарпатті зареєстровано 2681 підприємств роздрібної торгівлі та найдинамічніше торговельні та гастрономічні заклади розвиваються вздовж основних автомобільних туристичних маршрутів. Відбулися зміни у спеціалізації підприємств ресторанного господарства. Основну частку складають невеликі кафе, закусочні, буфети, бари — 81,8 % всієї мережі проти 56,8 % у 2015 р.

Категорія № 5 – гігієна, кваліфікована медична допомога. До мережі спеціалізованих закладів Закарпаття в 2020 р. увійшли: 16 санаторіїв, 2 дитячі санаторії, 1 пансіонат з лікуванням, 3 дитячих заклади оздоровлення цілорічної дії та дитячих центри, 3 будинки відпочинку, 1 пансіонат відпочинку, 14 баз відпочинку та інших закладів відпочинку (крім турбаз), 2 оздоровчі заклади 1-2 денного перебування.

Категорія № 6 – люди з обмеженими можливостями. Інфраструктура для людей з обмеженими можливостями, нажаль, відсутня та даний фактор на даний час є досить проблемним на території дестинацій, та загалом для всієї країни.

Категорія № 7 – інформаційне забезпечення. Інтернет-ресурсів мало, недостатність інформації про дестинації, немає комплексного підходу, відсутні власні сайти. Інформація, котра є в Інтернеті не задовольняє потреб потенційного туриста, оскільки це загальна інформація, а не туристична [10. с. 95]. У всіх досліджених туристичних напрямках пропозиція житла може задовольнити туристів з різним рівнем доходу. Найбільша пропозиція квартир для тимчасових туристів серед туристичних напрямків на Booking.com була у великих містах групи культурно-історичного туризму (в Ужгороді та Мукачевому). Найменше представлені на сайті Booking.com пропозиції квартир в Косоні. Можливо, це пов'язано з необізнаністю місцевого населення щодо можливості використання всесвітньо відомих

інтернет-ресурсів для бронювання житла або свідчить про те, що фізичні особи – власники житла не хочуть надавати житло в тимчасову оренду офіційно, щоб уникнути сплати податків. Лише в деяких туристичних напрямках є апартаменти чотири- та п'ятизіркового рівня [71].

Загалом послуги з розміщення туристів надають готелі, мотелі, хостели, кемпінги, бази відпочинку, оздоровчі табори, пансіонати, приватні садиби. Ресторани, кафе, підприємства швидкого харчування та подібні підприємства складають групу 18 підприємств, що забезпечують харчування туристів. Відповідальними за організацію відпочинку та розваг туристів є музеї, розважальні центри, клуби, тематичні парки, атракціони, підприємства, що надають послуги з організації гірськолижного, водного, культурно-пізнавального туризму та ін. До цієї групи належать також послуги зі спортивного туризму, подієвий туризм та інші види туризму, що сприяють припливу туристів до туристичні напрямки, такі як фестивалі, концерти, виставки, ярмарки, спортивні змагання тощо.

Забезпечення стандартів і норм безпеки на активних туристичних маршрутах потребує комплексного підходу до її вирішення. З одного боку, це потребує підвищення загальної культури туристів та популяризації безпеки та культури безпечних маршрутів. Це досягається шляхом удосконалення інформаційного забезпечення, зокрема: випуску спеціальної методичної літератури з техніки проходження маршрутів; проведення бесід та інструктажів з туристами з питань екологічної безпеки; випуск картографічного та інформаційного матеріалу, що відображає 6 можливі перешкоди, марковані маршрути, укриття, пункти медичного обслуговування. З іншого боку, не менш важливим завданням є забезпечення безпеки туристів у сільських садибах, дачах, базах, кемпінгах. Це вимагає від органів місцевого самоврядування здійснювати контроль за дотриманням будівельних норм і правил при проектуванні та будівництві туристичних об'єктів, встановлених нормативно-правовими актами вимог безпеки при утриманні будівель, споруд, обладнання, гарантувати особисту безпеку

туристів і збереження їхнього майна. Не менш важливими питаннями безпеки туристів є рівномірне розміщення рятувальних команд у сільських населених пунктах та організація рятувальних центрів у місцях масового туризму, які повинні мати належну комунікацію з усіма суб'єктами громади та регіону. Окреслене коло проблем, пов'язаних з наданням реальної допомоги туристам у разі надзвичайної ситуації, дозволить створити високоефективну систему безпеки у будь-якій надзвичайній ситуації.

ВИСНОВКИ

Центральне місце в туристичному комплексі Закарпатської області займає стаціонарна оздоровча рекреація. Вона реалізується через створення висококонкурентного курортного турпродукту, що за оздоровчим ефектом і різноманітністю комплексу послуг майже не поступається найкращим курортним стандартам Євросоюзу. Ми запропонували використання бальної оцінки для визначення рекреаційного потенціалу районів Закарпаття. На основі проведених нами обчислень було визначено підсумкову оцінку рекреаційного потенціалу кожного із 6 районів Закарпатської області. Найвищий бал зайняв Берегівський район, який є найбільш протяжний по кордону з Євросоюзом.

Загалом в межах Закарпаття виділено чотири DESTИНАЦІЙНІ РЕГІОНИ, які відрізняються за спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямками їх використання I – Північний, II – Західний, III – Центрально-Східний, IV – Південно-східний регіони. Проте є недостатньо розглянутий аспект рекреаційної діяльності у прикордонних районах Закарпаття. Тому пропонуємо виділити **V DESTИНАЦІЙНИЙ РЕГІОН ВЗДОВЖ ПРИКОРДОННИХ РАЙОНІВ**. Найважливішою особливістю цього регіону є те, що він межує одразу з чотирма країнами Центральної Європи: Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією. Сумарна протяжність державного кордону України в межах області становить 467,2 км, у тому числі: з Румунією – 203,9 км, Угорщиною – 133,1 км, Словаччиною – 97,6 км та Польщею – 32,6 км. Тут облаштовано 16 пунктів пропуску та митних постів, з яких 9 із статусом міжнародних, 6 – міждержавних та 8 пунктів спрощеного переходу; діє міжнародний повітряний пункт перетину кордону – аеропорт «Ужгород».

Також пропонуємо декілька проєктів, які створять туристично-рекреаційні об'єкти загальнонаціонального рівня. Зокрема, комплекс «Ужгород-Полонина Руна» забезпечить появу на Закарпатті 4-сезонного туризму, який

на даний час ще не набув широкого розвитку. Це – всесезонний курорт, котрий включатиме різноманітні послуги: гірськолижний туризм, санаторно-курортний і рекреаційний туризм, аква-туризм і історичний туризм. В результаті реалізації проєкту курорт «Ужгород-Полонина-Руна» забезпечить як створення нових робочих місць, будівництво об'єктів інфраструктури, так і додаткові надходження в місцевий та державний бюджети.

За матеріалами виконаних досліджень було опубліковано тези у Збірнику матеріалів 75-ої науково-практичної конференції: ***Курах Арсен Васильович. Аналіз рекреаційно–туристичного потенціалу destinations Закарпаття.***

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про туризм» від 9 квітня 1999 року за №591-XIV;
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 26 червня 1991 року за №1268-XII;
3. Закон України «Про природно-заповідний фонд» від 16 червня 1992 року за №2457-XII;
4. Закон України «Про екологічну мережу» від 13 грудня 2001 року за №2894-III;
5. Закон України «Про охорону праці» від 10 жовтня 1992 року за №2695-XII;
6. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 за №2461- XII;
7. Агаркова Н. В. Регіональний вимір екологічної безпеки України з урахуванням загроз виникнення техногенних і природних катастроф / Н. В. Агаркова, А. Б. Качинський, А. В. Степаненко. – К., 1998. – 82 с
8. Антоненко І.Я. Ефективність туристично-рекреаційного потенціалу Закарпаття // Туристський феномен: матер. міжн. наукч.-практ. конф., - Святогорськ, 2012. - 245 с.
9. Антосяк В. М. Природно-заповідний фонд Закарпатської області: довідник / В. М. Антосяк, Я. О. Довганич, Ю. М. Павлей. – Рахів : [б. в.], 1998. – 303 с.
10. Безнесюк В. Туризм і його місце в соціально-економічному розвитку України // Регіональна економіка. - 2010. - № 1. - С.232-336. 4. Інформаційно-аналітичний бюлетень Асоціації Лідерів Турбізнесу України. - 2013. - №1 (1). - 12 с
11. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України : навч. посіб. / О. О. Бейдик. – К. : Альтерпрес, 2009. – 400 с.

12. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг. Навчальний посібник. - Харків: Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, 2013. – 202 с.
13. Види туризму. Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Види_туризму
14. Волошин І.М. Туристична привабливість природно-заповідного фонду Закарпатської області та перспективи його використання/ І.М.Волошин, Г.В. Симочко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Вид. "Географія" №587-588.2011. – С.54-59.
15. Вплив євроінтеграції на розвиток туристичної галузі в Закарпатті Інститут регіональних досліджень [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://ird.gov.ua/sep/sep20145\(109\)/sep2](http://ird.gov.ua/sep/sep20145(109)/sep2).
16. Географія сучасних різновидів туризму Закарпаття Електронний репозитарій ДВНЗ "УжНУ" [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstream/lib>
17. Гетьман В. І. Курортно-ресурсні системи Українських Карпат / В. І. Гетьман // Укр. геогр. журн. – 1999. – № 3. – С. 34–37.
18. Гетьман В. І. Українські Карпати. Ландшафтно-рекреаційні ресурси / В. І. Гетьман. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2010. – 136 с.
19. Головчан А.І. Теоретико-методичні підходи до оптимізації розвитку туризму в дестинаціях // Вісник ДІТБ. – 2011. – № 15. – С. 139-145.
20. Данилишин Б. М. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування : монографія. У 2 т. Т. 1 Природно-техногенна (екологічна) безпека / Б. М. Данилишин, А. В. Степаненко., О. М. Ральчук. – К. : Наук. думка, 2008. – 389 с.
21. Дані моніторингу відділу охорони культурної спадщини Закарпатської ОДА. – Ужгород : Закарпатська обласна державна адміністрація, 2012. – 66 с.
22. Дані оперативного моніторингу Головного управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму

- Закарпатської ОДА. – Ужгород: Закарпатська обласна державна адміністрація, 2013. – 13 с.
23. Дащук Ю. Є. Методика оцінки рівня розвитку рекреаційного потенціалу регіону: теоретичний аспект [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://dhnu.edu.ua > bitstream > lib](https://dhnu.edu.ua/bitstream/lib)
 24. Державний кадастр територій та об'єктів природно [Електронний ресурс]. – Режим доступу :... [derjavnij-kadastr-teritorij-ta-obyektiv-pri...](#)
 25. Дзюбенко О. М. Розвиток лісового господарства в Україні як середовища прямої дії на фінансовий потенціал в контексті розвитку його аналітичної оцінки. Економічний простір. 2017. № 125. С. 80–97.
 26. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.
 27. Загальні тенденції трансрегіонального співробітництва України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :...[http://dspace-s.msu.edu.ua > bitstream](http://dspace-s.msu.edu.ua/bitstream)
 28. Закарпатський туризм: шлях до відродження Урядовий Кур'єр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://ukurier.gov.ua > articles > zakarpatskij-turizm-s...](https://ukurier.gov.ua/articles/zakarpatskij-turizm-s...)
 29. Закарпатські села запрошують на відпочинок : туристично-інформ. довід. – Ужгород : [б. в.], 2005. – 52 с.
 30. Закарпаття та Угорщина спільно розвиватимуть туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://www.ukr.net >](https://www.ukr.net)
 31. Запрошує Закарпаття // Карпати, туризм, відпочинок : туристичний довід. – Ужгород : [б. в.], 2004. – № 2. – С. 35.
 32. Кіптенко В. К. Менеджмент туризму : Підручник. – К.: Знання, 2010. – 502 с.
 33. Ковальов Б. Л. Методики оцінювання туристичної конкурентоспроможності: український і міжнародний досвід // Б. Л. Ковальов, Л. Г. Мельник, Г. С. Пономарьова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/articles/issue_

34. Костащук В.І. Економіка і ціноутворення в галузі туризму. Методичні рекомендації до виконання практичних робіт / В.І. Костащук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 81с.
35. Леонтєва Ю.Ю. Оцінка ресурсів категорії "атракція" регіональних дестинацій України // Економіка і регіон. – 2009. – №3 (22). – С. 20-25.
36. Любіцева О.О., Третяков О.В. Типізація дестинацій // Географія та туризм : зб. наук. пр. – К., 2012. – Вип. 17. – С. 3-9.
37. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг / Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. : підруч. - К. : Знання, 2008. - 661 с.
38. Мацола В.І. Рекреаційно-оздоровчо-туристичний комплекс (питання теорії, методології, практики): Монографія (Інститут регіональних досліджень НАН України. Редкол.: М.І. Долішній (відп. редактор). Львів, 1998. – 278 с.
39. Миронов Ю.Б. Дестинація як ключовий елемент регіональної туристичної системи // Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку: Мат. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23-24 листопада 2017 р.) Одеса: ОДАБА, 2017. Ч.1. 370 с. С.65-68.
40. Міжнародний туризм [Електронний ресурс] : [Міжнародний туризм]. - Режим доступу: shag.com.ua >
41. Місце Закарпатської області на міжнародному ринку туристичному Електронний репозитарій ДВНЗ "УжНУ" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua> > bitstream > lib
42. Молнар О. С. Оцінка наявного туристично-рекреаційного потенціалу рекреаційних зон Закарпаття / О. С. Молнар, О. І. Марченко // Екологічний вісник / Всеукраїнська екологічна ліга. – 2008. – №7. – С. 24-29
43. Мудрак О.В., Ганчук М.М., Мудрак Г.В. та ін. Рекреаційний потенціал заповідних територій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sops.gov.ua> > uploads > page

44. Особливості структурних елементів туристично-ресурсного потенціалу Закарпатської області/ І.М.Волошин, Г.В. Симочко // Територія Західного Полісся і прилеглих територій. – Луцьк, 2011. – С. 243-276
45. Пазенок В.С. Праксеологічний потенціал педагогіки туризму / В.С. Пазенюк // Культура і освіта фахівців туристської сфери: сучасні тенденції та прогнози: Мат. III Міжнар. наук-практ. конф. (13-14 жовт. 2004). - К.: КУТЕП, 2005. - С. 46-52.
46. Пендерецький О. В. Територіальна організація промислового туризму Карпатського суспільно-географічного району та основні напрямки її вдосконалення [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
47. Перспективні напрями активізації розвитку туризму в регіонах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https:// article › perspektivni-parua](https://article.perspektivni-parua.com).
48. Петрович Й. М. Економіка господарства / Й. М. Петрович. – Львів: Магнолія плюс, 2006. – 580 с.
49. Правила відпочинку в Україні в умовах війни влітку 2023 р. УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua> › Туризм › Новини туризму
50. Правовий режим земель природно-заповідного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wiki.legalaid.gov.ua> › index.php ›
51. Прейгер Д.К., Малярчук І.А. Міжнародний туризм в Україні як форма розвитку інтеграційних комунікацій // Стратегічна панорама. - 2005. - №3. - С. 17-20.
52. Про Закарпаття . Вітаємо на Закарпатті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zaktour.gov.ua> › about
53. Проблеми та перспективи розвитку гастрономічного туризму Наукова періодика Каразінського університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://periodicals.karazin.ua> › article › view

54. Проектування екомережі Карпатського регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecozakarpat.gov.ua> ›
55. Рожко І. Сучасний стан розвитку туризму в Українських Карпатах / І. Рожко, В. Матвій, А. Байдар // Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення : матеріали Третьої міжрегіон. наук.-практ. конф. (Львів, 16–17 трав.). – Львів : [б. в.], 2002. – С. 25–28.
56. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України : підручник. У 3 ч. / В. П. Руденко. – К. : ВД «К.-М. Академія» ; Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – 568 с
57. Сидоран Н.І. Аналіз розвитку туризму в Закарпатському регіоні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua> › cgi-bin › cgiirbis_64
58. Симочко Г. В., Волошин І. М. Особливості структурних елементів туристично-ресурсного потенціалу Закарпатської області // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. Розділ І. Географія. № 8, 2011, С. 78-83.
59. Славик Р. Оцінювання інвестиційної привабливості рекреаційних територій Закарпатської області /Р. Славик // Актуальні проблеми економіки / Національна академія управління. – 2013. – №12(150). – С. 132-137.
60. Сучасні різновиди туризму: підручник / Ф. Ф.Шандор, М.П. Кляп. – К. : Знання, 2013. – 200-290 с.).
61. Сучасні тенденції розвитку подієвого туризму на Закарпатті [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://journals.khnu.km.ua> › uploads › 2021/12
62. Сушко Н.В. Тенденції розвитку міжнародного туризму в Україні : [Електронний ресурс]. - Режим доступу: . <https://wiki.legalaid.gov.ua> › index.php ›

63. Тенденції та перспективи розвитку туризму на Закарпатті National Aviation University [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://dspace.nau.edu.ua > bitstream > NAU](https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU)
64. Ткаченко Т.І. Територіально сфокусований розвиток суб'єктів туристичного бізнесу // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 81. – С. 56-64.
65. Транскордонне співробітництво. Закарпатська обласна рада [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://zakarpat-rada.gov.ua > evropejskuj-vybir > tran](https://zakarpat-rada.gov.ua/evropejskuj-vybir/tran).
66. Туризм і рекреація – Закарпаття Закарпатська обласна рада [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://zakarpat-rada.gov.ua > turyzm-i-rekreatsiya](https://zakarpat-rada.gov.ua/turyzm-i-rekreatsiya)
67. Туризм у Закарпатті Вікіпедія [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org > wiki > Туризм_](https://uk.wikipedia.org/wiki/Туризм)
68. Туристична привабливість природно-заповідного фонду Закарпатської області та перспективи його використання/ І.М.Волошин, Г.В. Симочко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Вид. "Географія" №587-588.2011. – 54-59с.
69. Уліганець С. І. Екологічні аспекти, які негативно впливають на туристичний бізнес в Закарпатті / С. І. Уліганець // Регіонал. екологіч. пробл. // Зб. наук. пр. – К. : ВГЛ "Обрії", 2002. – С. 322–323.
70. Уліганець С., Мельник Л., Фещенко В. Аналіз екологічного стану компонентів довкілля Закарпаття та їх вплив на туристичний бізнес [Електронний ресурс]. Режим доступу: регіону <https://visnyk-geo.knu.ua/wp-content/uploads/2016/04/10-62.pdf>
71. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312
72. Ходико Д. І., Кривень О. В. Формування бальної оцінки рекреаційного потенціалу територій [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://deplv.gov.ua > wp-content > uploads >](https://deplv.gov.ua/wp-content/uploads)

73. Чим Закарпаття цікаве світу? Закарпаття онлайн [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakarpattia.net.ua> › Zmi › 75751-Chym-Zakar..
74. Шацкова Л. П. Особливості формування та реалізації туристичного продукту туроператорами та турагентами. Проблеми ринку та розвитку регіонів України в ХХІ ст. Одеса, 2016. С. 129–132. 48.
75. Школа І. М. Менеджмент туризму: підр. Чернівці: Книги – ХХІ, 2011. 464 с.
76. Barna M. and Tuchkovska I. (2016), Main tendencies of management of tourist activity in Ukraine. *Pidpriemnytstvo i torhivlia*, vol. 20, pp. 5–8.
77. Blahun I. S. and Honak I. M. (2015), Features of formation of tourist space. *Modeliuvannia rehionalnoi ekonomiky*, vol. 1 (25), pp. 191–201.
78. Dolezal C. and Burns P. M. (2015), ABCD to CBT: asset-based community development's potential for community-based tourism. *Development in Practice*, vol. 25, is. 1, pp. 133–142.
79. Fatimah S. and Ayu S. K. (2020), Rural tourism development: institution, disaster and communication. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, vol. 466, International Conference on Climate Smart Sustainable Agriculture, November 20–22, 2019, Majalengka, West Java, Indonesia. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/466/1/012023> (дата звернення: 17.12.2022).
80. Keerthi P. and Thyagaraju M. (2020), Tourism infrastructure development: a case study on newly formed state of AP. *International Journal of Advanced Science and Technology*, vol. 29, no. 6s, pp. 2312–2319.
81. Liu-Lastres B., Mariska D., Tan X. and Ying T. (2020), Can post-disaster tourism development improve destination livelihoods? A case study of Aceh, Indonesia. *Journal of Destination Marketing and Management*, vol. 18, 100510. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100510> (дата звернення: 17.12.2022).

82. Lin H. H., Hsu C. H., Liu, C. Yu., Cheng, B. Y., Wang, C. H., Liu, J. M. and Jhang, S. (2020), The impact of cultural festivals on the development of rural tourism – a case study of Da Jia Matsu pilgrimage. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, vol. 526, 2nd International Conference on Advances in Civil Engineering, Energy Resources and Environment Engineering, May 22–24, 2020, Nanning, China. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/526/1/012060> (дата звернення: 17.12.2022). 69
83. Mertzanis C. and Papastathopoulos A. (2021), Epidemiological susceptibility risk and tourist flows around the world. *Annals of Tourism Research*, vol. 86, 103095. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103095> (дата звернення: 17.12.2022).
84. Omelchenko H., Pilipenko S., Moisyeyeva N. Tourism as an innovational project of modern globalization. Innovative tools for socio-economic systems' development: monograph. Katowice: Katowice School of Technology. 2019. Pt. 25. P. 229-234.
85. Pierscieniak A. and Grzebyk M. (2020), Searching key macro-factors for cooperation in cross-border tourism: institutional matrix vs. PEST concept. *European Research Studies Journal*, vol. XXIII, is. 3, pp. 249–259.
86. Ruiz-Pérez M. and Seguí-Pons J. M. (2020), Transport mode choice for residents in a tourist destination: the long road to sustainability (the case of Mallorca, Spain). *Sustainability*, vol. 12(22), 9480. <https://doi.org/10.3390/su12229480> (дата звернення: 17.12.2022).
87. Kanwal S., Rasheed M. I., Pitafi, A. H., Pitafi, A. and Ren, M. (2020), Road and transport infrastructure development and community support for tourism: the role of perceived benefits, and community satisfaction. *Tourism Management*, vol. 77, 104014. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104014> (дата звернення: 17.12.2022).

88. Mnguni E. M., Mtapuri O. and Giampiccoli, A. (2020), Tourism in rural areas: a case study of opportunities in the south coast of KwaZulu-natal. *International Journal of Hospitality and Tourism Systems*, vol. 13, is. 2, pp. 96–105.
89. Sechi L., Moscarelli R. and Pileri, P. (2020), Planning tourist infrastructures to regenerate marginalised territories: the study case of North Sardinia, Italy. *City, Territory and Architecture*, vol. 7, 5. <https://doi.org/10.1186/s40410-019-0108-x> (дата звернення: 17.12.2022).
90. Storonyanska I., Patytska K., Hrynchyshyn I. and Chemerys V. (2020), Spatial disproportions in development of territorial community under conditions of administrative and financial decentralization. *Agricultural and Resource Economics*, vol. 6, no. 4, pp. 43– 62

ДОДАТКИ

РЕЦЕНЗІЯ

на магістерську роботу студ. гр. ЕКз-61м **Кураха Арсена Васильовича**
напряму підготовки 101 «Екологія»
Національного лісотехнічного університету України
на тему «**Екологічна оцінка туристично-ресурсного потенціалу
прикордонних територій Закарпатської області**»

Актуальність розроблюваної магістерської роботи обумовлена станом туристично-ресурсного потенціалу Закарпатської області. Особливу увагу привертають питання перспективи використання туризму на прикордонних територіях. Зміст магістерської випускової роботи відповідає поставленому завданню.

Текст пояснюючої записки викладено на 78 сторінках, ілюстровано 5 таблицями, 7 рисунками та Додатками на 12 ст. Зроблено посилання на 90 використаних джерел.

Структура пояснюючої записки включає наступні розділи: Вступ. Розділ 1 – Огляд літературних джерел за темою магістерської роботи. Розділ 2 – Природно-кліматичні умови. Розділ 3 – Загальна екологічна характеристика території Закарпаття. Розділ 4 – Оцінка рівня розвитку рекреаційного потенціалу регіону. Розділ 5 – Проблеми туристичної галузі Закарпаття та шляхи їх вирішення. Висновки. Список використаних джерел.

Дипломник охарактеризував туристичні ресурси регіону як необхідні компоненти туристично-ресурсного потенціалу. Запропонував використання бальної оцінки для визначення рекреаційного потенціалу територій. Висвітлив сутність проблем і перспектив розвитку рекреаційно-туристичної сфери Закарпаття. Визначив перспективи раціонального використання туристично-ресурсного потенціалу області.

Магістерська робота відзначається якісним оформленням, логічним викладом пояснювальної записки, доцільним застосуванням ілюстративного матеріалу та носить прикладний характер. Пояснювальна записка оформлена згідно з вимогами.

На основі знайомства з дипломною магістерською роботою вважаю, що **Курах Арсен Васильович** достатньо добре підготовлений як фахівець.

Дипломну роботу оцінюю на "відмінно", а її автор – **Курах Арсен Васильович** заслуговує на присвоєння кваліфікації магістр спеціальності 101 «Екологія».

Рецензент – доцент кафедри
ландшафтної архітектури,

садово-паркового господарства та урбоекології, к. с.-г. **І. В. Шукель**